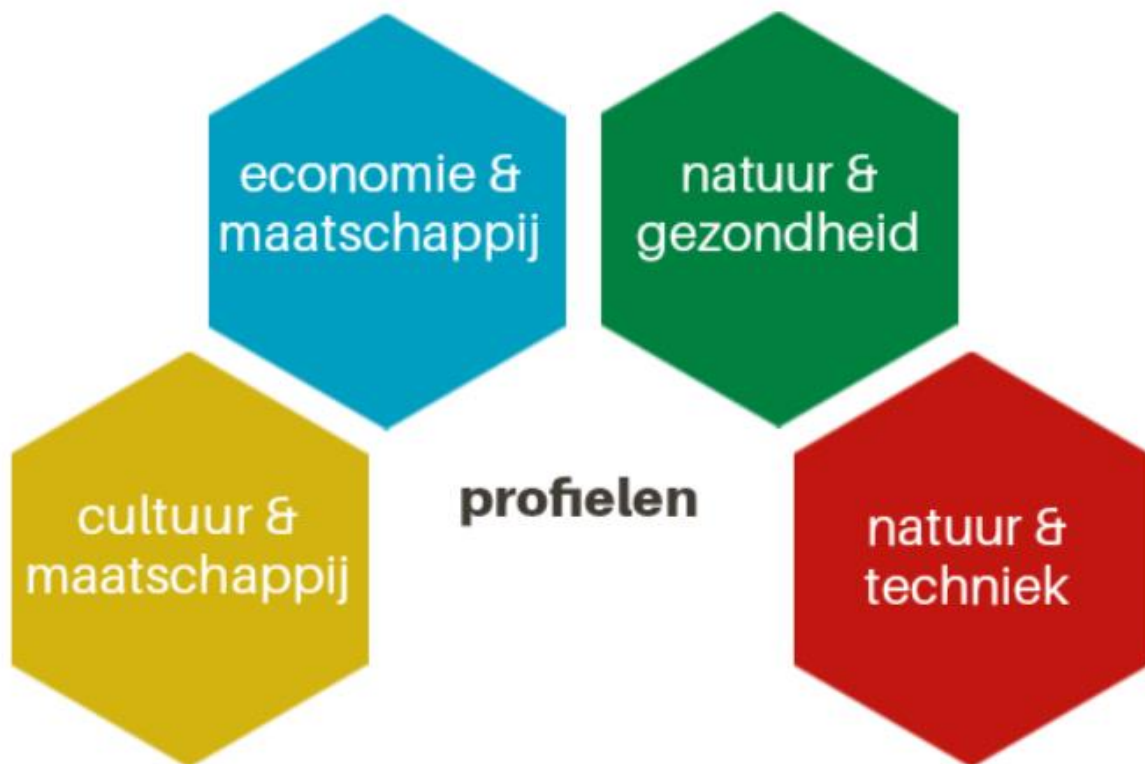

Havo Profielkeuzeboekje

Op weg naar HAVO 4
Schooljaar 2024-2025

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	3
2. Profielkeuze overzicht voor havo 4/5.....	5
Opmerkingen bij het profielkeuze overzicht	6
Examen	6
3. De vakken in havo 4.....	7
Culturele en Kunstzinnige Vorming.....	7
Godsdienstonderwijs/Levensbeschouwing (GL).....	8
Maatschappijleer.....	10
Havo-praktijk.....	12
Nederlands	13
Frans	15
Duits	17
Engels.....	18
Geschiedenis.....	20
Aardrijkskunde.....	22
Wiskunde A	24
Wiskunde B	25
Economie.....	26
Bedrijfseconomie	28
Natuur, Leven & Technologie	30
Natuurkunde.....	31
Scheikunde.....	33
Biologie.....	35
Kunst	37
Bewegen Sport en Maatschappij	39
4. Regeling aanmelding en toelating hoger onderwijs	41
Associate degree-instroom met havo-diploma.....	42
Bachelorinstroom (hbo) met havo-diploma	47

1. Inleiding

Voor je ligt de informatiebrochure voor leerlingen die naar klas 4 van het HAVO willen gaan. Zit je in HAVO-3, VWO-3 of MAVO-4, dan is de bovenbouw van het HAVO de kortste weg (2 jaar) naar een studie in het hoger beroepsonderwijs (hbo). In principe zou je ook kunnen kiezen voor de langere weg via het middelbaar beroepsonderwijs (mbo), maar dan kies je al voor een bepaalde beroepsrichting. Voor de bovenbouw moet je *een profiel* kiezen. Afhankelijk van de samenstelling van dat profiel kun je daarna naar verschillende [hbo-opleidingen](#) doorstromen. Voor een groot aantal opleidingen in het HBO gelden namelijk bepaalde eisen die aan het HAVO-profiel worden gesteld.

Profielen in de bovenbouw HAVO

De manier waarop het onderwijs in de bovenbouw is georganiseerd kan per school verschillen. Echter kun je op iedere middelbare school op de havo kiezen uit vier profielen, namelijk:

- Cultuur & Maatschappij (CM)
- Economie & Maatschappij (EM)
- Natuur & Gezondheid (NG)
- Natuur & Techniek (NT)

De CSW biedt ruime keuzemogelijkheden in alle vier bovengenoemde profielen. Elk profiel bestaat uit vijf gemeenschappelijke vakken en vier profiel specifieke vakken. In elk profiel kun je tussen bepaalde profiel specifieke vakken kiezen. Verder moet je één examenvak kiezen in het zogenaamde vrije deel van het profiel. Daarnaast is op de CSW het vak godsdienstonderwijs/ levensbeschouwing een verplicht examenvak. Leerlingen kunnen hun vakkenpakket aanvullen met havo-p. Havo-p is, als het gekozen wordt, ook onderdeel van het [combinatiecijfer](#).

Hieronder volgt een korte toelichting per profiel (bron: www.examenoverzicht.nl).

Cultuur & Maatschappij (CM)

Het profiel Cultuur & Maatschappij mag op de havo zonder wiskunde worden afgesloten. Wel volg je verplicht Geschiedenis en mag je een keuze maken tussen de vakken Frans, Duits, Beeldende Vorming, Muziek, Aardrijkskunde en/of Economie. Een leerling met een Cultuur & Maatschappij profiel mag overigens wel in het vrije deel kiezen om wiskunde A (of wiskunde B) toe te voegen aan het profiel. Met dit profiel ontwikkel je jouw taalvermogen en algemene kennis. Dit brede profiel is gericht op talen, culturen, communicatie, muziek, kunst en maatschappelijke onderwerpen als rechten, politiek, onderwijs, filosofie, geschiedenis of hulpverlening.

Economie & Maatschappij (EM)

In dit profiel volg je de vakken Economie, Wiskunde A (of B) en Geschiedenis. Daarnaast moet je kiezen uit de profielkeuzevakken Aardrijkskunde, Bedrijfseconomie, Frans of Duits. Ben jij goed in Wiskunde en ben je geïnteresseerd in economie en de zakelijke aspecten in het leven, dan is dit een heel geschikt profiel voor jou. Met dit profiel ontwikkel je jouw rekentaalvaardigheden en analytische vaardigheden. Een vervolgstudie in de economie, bedrijfskunde of rechten sluit bijvoorbeeld goed aan bij dit profiel. Ook de eerder genoemde richtingen bij CM zijn veelal een mogelijkheid.

Natuur & Gezondheid (NG)

Het profiel Natuur & Gezondheid is een profiel dat zich richt op gezondheid, chemie, milieu, water, planten en dieren. In dit profiel volg je de verplichte vakken Biologie en Scheikunde. Daarnaast is het verplicht om Wiskunde A of Wiskunde B te volgen. Ook kies je uit de profielkeuzevakken Aardrijkskunde, Natuurkunde of Natuur, Leven en Technologie. In dit profiel leer je over het ontstaan van dingen en hoe ze werken. Je ontwikkelt je technische en analytische vaardigheden. Ben je goed in exacte vakken en ben je geïnteresseerd in de gezondheid en het milieu, dan is dit een geschikt profiel voor jou. Een vervolgstudie in de voedingsmiddelentechnologie, biomedische wetenschappen of gezondheidswetenschappen sluit bijvoorbeeld goed aan bij dit profiel.

Natuur & Techniek (NT)

Het profiel Natuur & Techniek wordt ook wel gezien als het Bèta-profiel. Het profiel bestaat uit alle exacte vakken. In dit profiel volg je de vakken: Wiskunde B, Natuurkunde en Scheikunde. Daarnaast moet je kiezen uit de profielkeuzevakken Biologie of Natuur, Leven en Technologie. Met dit profiel ontwikkel je jouw technische en analytische vaardigheden. Ben je goed in rekenen, hou je van het oplossen van problemen en ben je geïnteresseerd in milieu, natuur en water, dan is dit een heel geschikt profiel voor jou. Een vervolgstudie in de bouwkunde, elektrotechniek of milieukunde sluit bijvoorbeeld goed aan bij dit profiel.

Zelfstandigheid

Een belangrijk verschil met de opzet van het onderwijs in HAVO-3, VWO-3 en MAVO-4 is, dat er van de leerlingen meer *zelfstandigheid* wordt gevraagd. Dit houdt in dat je zelfstandig je maak- en leerwerk plant. Ook dien je zelf meer initiatief te nemen, bijvoorbeeld door de docent (of je mentor) om hulp te vragen. We gaan er dan ook vanuit dat je ongeveer 2 uur per dag kwijt bent aan het maken van huiswerk, het lezen van boeken, werkstukken/verslagen maken, enz.

Kiezen

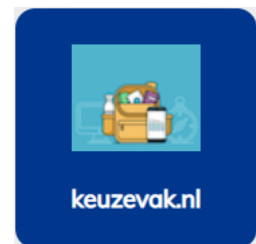
Het *kiezen* van het juiste profiel is geen gemakkelijke opgave. Je moet goed inzicht hebben in jouw capaciteiten, in de dingen die jou werkelijk interesseren en weten wat je echt belangrijk vindt voor je toekomst. Daarbij komt ook nog dat je op de hoogte moet zijn van de mogelijke beroepen en welke studies daartoe opleiden. Van deze studies dien je ook te weten welke profieleisen hiervoor gelden. Ook al lijkt het eindexamenjaar nog ver weg: het profiel dat je nu kiest, betekent dus dat je ook al een belangrijke keuze maakt voor later.

Gelukkig word je bij deze keuze geholpen, o.a. door middel van de mentorlessen. Praat erover met je mentor, vakdocenten, je ouders, klasgenoten, vrienden en vriendinnen. Het is goed om te kijken wat anderen van jouw ideeën vinden. Soms ben je er je niet zo van bewust hoe dingen van invloed kunnen zijn op jouw keuze. Het is vooral belangrijk dat je weet wat je zelf wilt en waarom. En dat je een goede inschatting kunt maken van waar je goed in bent en waar je minder succesvol in bent.

Belangrijke data

- Inleveren voorlopige profielkeuze uiterlijk **vrijdag 21 februari 2025**
- Inleveren definitieve profielkeuze uiterlijk **vrijdag 11 april 2025**

Het inleveren van je profielkeuze gaat via de website <https://cswvdperre.keuzevak.nl/>. Tegen die tijd ontvang je als leerling meer informatie over de werking van deze website en bijbehorende inloggegevens.

Welke informatie vind je in deze brochure

Een beknopt overzicht met belangrijke gegevens over [de profielstructuur](#) en het [examen](#) in de bovenbouw.

Vervolgens lees je per vak [informatie over de inhoud](#), werkwijze en niveau van het vak. Bij Wiskunde wordt bijvoorbeeld het verschil tussen Wiskunde A en Wiskunde B uitgelegd. Ook wordt er aandacht besteed aan het onderscheid tussen het vak Economie en het vak Bedrijfseconomie. Daarnaast komen nieuwe vakken als BSM en NLT aan de orde.

In het laatste hoofdstuk vind je de [toelatingseisen voor de associate degrees \(ad\)](#) en het [hogere beroepsonderwijs \(hbo\)](#). Tot het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) ben je toelaatbaar met ieder profiel.

Tenslotte

Aarzel niet om aan je vakdocenten informatie te vragen over de inhoud en de moeilijkheid van de verschillende vakken. Vraag ook aan leerlingen die nu in HAVO-4 of HAVO-5 zitten naar hun ervaringen met bepaalde vakken. Misschien heb je al informatie gevonden naar aanleiding van het programma "Qompas" dat in de HAVO-3 en VWO-3 klassen wordt gebruikt.

Veel succes met jouw keuze.

J.C. Goossens (decaan HAVO 3,4 en 5)
J. Bomert (afdelingsleider HAVO 3,4 en 5)

2. Profielkeuze overzicht voor havo 4/5

Opbouw vakkenpakket

- **Gemeenschappelijk deel**, voor elk profiel verplicht
- **Profieldeel**, naar keuze een cluster van profiel specifieke vakken
- **Vrij deel**, één examenvak naar keuze en een verplicht schoolprogramma

Vakken en structuur van de profielen van de HAVO

		Cultuur & Maatschappij	Economie & Maatschappij	Natuur & Gezondheid	Natuur & Techniek
Gemeenschappelijk	Verplicht	<ul style="list-style-type: none"> ■ Nederlands ■ Engels ■ Bewegingsonderwijs ■ Culturele- en Kunstzinnige Vorming (ckv) ■ Maatschappijleer ■ Profielwerkstuk 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Nederlands ■ Engels ■ Bewegingsonderwijs ■ Culturele- en Kunstzinnige Vorming (ckv) ■ Maatschappijleer ■ Profielwerkstuk 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Nederlands ■ Engels ■ Bewegingsonderwijs ■ Culturele- en Kunstzinnige Vorming (ckv) ■ Maatschappijleer ■ Profielwerkstuk 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Nederlands ■ Engels ■ Bewegingsonderwijs ■ Culturele- en Kunstzinnige Vorming (ckv) ■ Maatschappijleer ■ Profielwerkstuk
	Verplicht	<ul style="list-style-type: none"> ■ Geschiedenis 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Geschiedenis ■ Economie 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Biologie ■ Scheikunde 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Natuurkunde ■ Scheikunde ■ Wiskunde B
Profieldeel	Keuze	Kies 1 uit:	Kies 1 uit:	Kies 1 uit:	Kies 1 uit:
		☐ Frans ☐ Duits	☐ Wiskunde A ☐ Wiskunde B	☐ Wiskunde A ☐ Wiskunde B	☐ Biologie ☐ NLT ☐ Havo-praktijk Techniek
		Kies 1 uit:	Kies 1 uit:	Kies 1 uit:	
		☐ Kunstvak: bv ☐ Kunstvak: mu ☐ Frans ☐ Duits	☐ Aardrijkskunde ☐ Bedrijfseconomie ☐ Frans ☐ Duits ☐ Havo-praktijk maatschappij	☐ Aardrijkskunde ☐ Natuurkunde ☐ NLT ☐ Havo-praktijk Techniek	
	Kies 1 uit:				
	☐ Aardrijkskunde ☐ Economie ☐ Havo-praktijk maatschappij				
Vrije deel (examen)vakken	Keuze	Kies 1 uit:	Kies 1 uit:	Kies 1 uit:	Kies 1 uit:
		☐ Duits ☐ Kunstvak: bv* ¹ ☐ Kunstvak: mu* ¹ ☐ Aardrijkskunde ☐ Economie* ² ☐ Biologie ☐ Wiskunde A ☐ Bewegen Sport & Maatschappij (BSM) ☐ Havo-praktijk Maatschappij of Techniek * ¹ Je kunt niet kunstvak bv én mu kiezen * ² economie zonder wiskunde wordt afgeraden	☐ Frans ☐ Duits ☐ Kunstvak: bv ☐ Kunstvak: mu ☐ Aardrijkskunde ☐ Biologie ☐ Bedrijfseconomie ☐ Scheikunde ☐ Natuurkunde ☐ Bewegen Sport & Maatschappij (BSM) ☐ Havo-praktijk Maatschappij of Techniek	☐ Frans ☐ Duits ☐ Kunstvak: bv ☐ Kunstvak: mu ☐ Aardrijkskunde ☐ Geschiedenis ☐ Economie ☐ Biologie ☐ Bedrijfseconomie ☐ Natuurkunde ☐ Bewegen Sport & Maatschappij (BSM) ☐ Natuur, leven & technologie (NLT) ☐ Havo-praktijk Maatschappij of Techniek	☐ Frans ☐ Duits ☐ Kunstvak: bv ☐ Kunstvak: mu ☐ Aardrijkskunde ☐ Geschiedenis ☐ Economie ☐ Biologie ☐ Bedrijfseconomie ☐ Bewegen Sport & Maatschappij (BSM) ☐ Natuur, leven & technologie (NLT) ☐ Havo-praktijk Maatschappij of Techniek
	Verplicht	Verplichte programma's school (onderdeel combinatiecijfer):			
		<ul style="list-style-type: none"> ■ Godsdienst/Levensbeschouwing 			

Opmerkingen bij het profielkeuze overzicht

1. Voor een havodiploma ben je **verplicht één examenvak in het vrije deel** te kiezen.
2. Godsdienst/Levensbeschouwing is een door de school verplicht gesteld schoolexamenvak. Samen met het volgen van LOB, mentoraat en projecturen is dit voor elke leerling verplicht. Indien geen buitenlandse reis wordt gekozen, is het binnenlandse programma verplicht.
3. Havo-praktijk in het profieldeel is gekoppeld aan het profiel. Je kiest in C&M en E&M voor havo-praktijk maatschappij terwijl in N&G en N&T je voor havo-praktijk techniek kiest. Stel je kiest havo-praktijk in het vrije deel, dan heb je vrije keuze uit de maatschappij of techniek richting.
4. Wiskunde A kan niet naast wiskunde B worden gekozen (wettelijk niet toegestaan).
5. Voor natuurkunde en scheikunde is wiskunde noodzakelijk.
6. Indien in het CM-profiel wordt gekozen voor economie, dan wordt de keuze van wiskunde A in het vrije deel *dringend* geadviseerd. We adviseren dus om economie altijd in combinatie met wiskunde te kiezen.
7. NLT kan alleen gekozen worden in een natuurprofiel (natuur & gezondheid of natuur & techniek).
8. In het CM-profiel kan geen tweede kunstvak in het vrije deel worden gekozen.
9. Leerlingen die over extra vermogens beschikken kunnen een aanvraag indienen **voor een extra examenvak**. Zij dienen hiervoor een positief advies van de docenten, die aan hen lesgeven, te krijgen. Met de keuze van een extra vak wordt in het rooster geen rekening gehouden, zodat je dat vak in 'vrije' uren of (gedeeltelijk) tijdens de lessen van andere vakken zult moeten volgen. Dit in overleg met de afdelingsleider HAVO-4/HAVO-5 in het begin van het schooljaar. De keuze voor een extra vak wordt alleen gehonoreerd als er plaats is in de geformeerde groep(-en).

Examen

Het examen bestaat uit twee onderdelen: het schoolexamen en het centraal examen.

- Het schoolexamen valt geheel onder de verantwoordelijkheid van de school. Het bestaat uit theoretische toetsen en praktische opdrachten. Alle opdrachten en toetsen die meetellen voor het schoolexamen staan vermeld in het PTA ([zie PTA op de website](#)), het programma van toetsing en afsluiting, dat elk jaar in oktober wordt gepubliceerd.
- Pas als de leerling zijn schoolexamenprogramma's heeft afgerond, mag hij/zij deelnemen aan het centraal examen, waarvan tijdstip, inhoud en beoordelingscriteria door de overheid worden bepaald.
- Voor de volgende vakken is er alleen een schoolexamen (SE): **bo, gd/lb, ma, ckv, profielwerkstuk, bsm en nlt**. Het eindexamencijfer van deze vakken ontstaat door de afronding van het rekenkundige gemiddelde.
 - De eindbeoordeling van bo moet 'voldoende', of 'goed' zijn. Bij de door de school bepaalde programma's (bijv. lob) geldt de kwalificatie 'naar behoren gedaan'.
- Voor de volgende vakken is er een SE en een centraal examen (CE): **ne, en, fa, du, gs, ak, wia, wib, na, sk, bi, ec, be, kunst**. Het eindcijfer van de vakken met SE en CE ontstaat door de afronding van het rekenkundige gemiddelde van het niet afgeronde SE en CE-cijfer, beide tellen even zwaar (50%).
- Het [combinatiecijfer](#) wordt gevormd door de vakken **gd/lb, ma, ckv, het profielwerkstuk (pws) en eventueel havo-praktijk (havo-p)**. Het cijfer wordt berekend door het rekenkundige gemiddelde te nemen van de afgeronde SE cijfers voor de desbetreffende vakken.

Uitslagregeling HAVO/VWO uit het [examenreglement](#).

Een kandidaat is geslaagd als:

- het rekenkundig gemiddelde van alle bij het centraal eindexamen behaalde cijfers ten minste 5,5 is
- alle eindcijfers van het eindexamen 6 of hoger zijn, **of:**
- er 1 x 5 is behaald en voor de overige vakken een 6 of hoger, **of:**
- er 1 x 4 **of** 2 x 5 **of** 1 x 5 en 1 x 4 is behaald **en** voor de overige vakken een 6 of hoger, waarbij het rekenkundig gemiddelde van alle eindcijfers tenminste 6,0 is **en** voor de vakken Nederlands, Engels en Wiskunde maximaal één 5 is behaald.
- Bewegingsonderwijs beoordeeld is als 'voldoende' of 'goed'.
- Cijfers voor Godsdienst, Maatschappijleer, CKV en het profielwerkstuk maken deel uit van het combinatiecijfer. Een eindcijfer van een 3 of lager op de cijferlijst betekent dat een leerling niet geslaagd is. Dit geldt ook voor de individuele onderdelen die samen het combinatiecijfer bepalen, zelfs als het gemiddelde (oftewel: het combinatiecijfer) een 6 of hoger is.

3. De vakken in havo 4

Culturele en Kunstzinnige Vorming

Algemeen

CKV helpt je ervaringen op te doen met kunst en cultuur. Je leert kunstwerken analyseren en je neemt deel aan culturele activiteiten die gespreid zijn over beeldende kunst, dans, drama, literatuur en muziek. Je bezoekt dus theatervoorstellingen, tentoonstellingen, concerten, films etc. In de lessen voer je praktische activiteiten uit, bijvoorbeeld het maken van eigen werkstukken of producten binnen één of meer kunstdisciplines.

CKV is thematisch van opzet. Ieder thema wordt afgesloten met een eindopdracht: een werkstuk of een ander product maken naar aanleiding van het thema.

Bij het werken aan de opdrachten en het maken van verslagen gebruik je het z.g. Basisboek. Daarin vind je veel gegevens over kunstdisciplines en schema's die je kunt raadplegen bij je werk aan CKV opdrachten. Het examen bestaat uit een kunstdossier.

Dit is een map die je zelf vult met resultaten van opdrachten, verslag van culturele activiteiten en werkstukken. Over dit kunstdossier voer je een afsluitend gesprek je docent en medeleerlingen. Het examencijfer maakt deel uit van het combinatiecijfer.

Waarom verschilt dit vak met de onderbouw

Dit vak wordt alleen in de bovenbouw gegeven.

Studievaardigheid

Je moet kunnen analyseren, ontwerpen en uitvoeren.

Plaats binnen de opleiding

CKV is een vak in het gemeenschappelijk deel van de bovenbouw, dus alle leerlingen volgen dit vak. Het heeft een studielast van 120 sbu.

Mogelijkheden met dit vak voor studie en beroep

Het vak CKV is een verplicht vak voor iedereen. Het doel van het vak is om een brede oriëntatie op kunst en cultuur te krijgen. Er wordt aandacht besteed aan beeldende kunst, architectuur, muziek, dans, theater, design en nieuwe media. Voor de beroepskeuze kan CKV als opstap dienen voor: docent CKV of docent kunstgeschiedenis. Voor de kunstacademie of docent beeldende vorming, docent CKV, docent muziek, docent creatieve therapie is het aan te bevelen om naast het vak CKV ook kunstvakken of muziek te kiezen.

Godsdienstonderwijs/Levensbeschouwing (GL)

Algemeen

Bij het vak Levensbeschouwing (LV) in havo 4 verdiep je je in de vijf wereldgodsdiensten en andere religieuze en niet-religieuze levensbeschouwingen aan de hand van diverse levensbeschouwelijke thema's (zie hieronder). Je ontdekt wat de kerngedachten van deze levensbeschouwingen zijn en hoe er vanuit deze levensbeschouwingen over bepaalde onderwerpen gedacht wordt. Daarnaast denk je na over je eigen levensbeschouwelijke achtergrond; hoe kom jij aan je levensbeschouwelijke ideeën, aan je waarden en normen. Je gaat na wat jij denkt ten aanzien van genoemde thema's en hoe dit zich verhoudt tot het gedachtengoed van de diverse levensbeschouwingen hierover en je gaat hierover in gesprek met andere leerlingen.

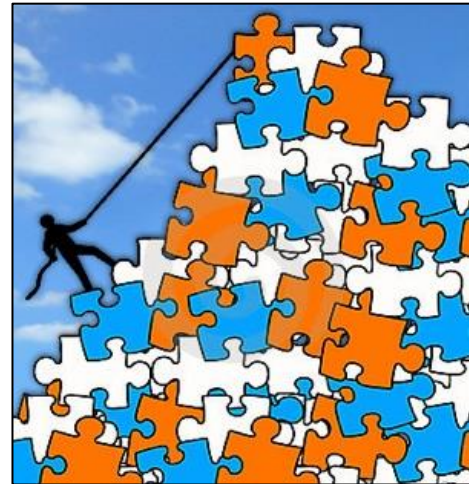

Waarin verschilt dit vak van de onderbouw?

Er wordt meer zelfstandigheid van je verwacht in het verwerken van de lesstof en wordt er een groter beroep gedaan op je reflectievermogen en schrijfvaardigheid. De lesstof wordt verwerkt in twee projecten en het zogenoemde reflectiedocument, een persoonlijk document dat je gedurende leerjaar 4 stap voor stap opbouwt aan de hand van reflectie op de lesstof uit de methode 'Perspectief'.

De lesstof omvat de volgende thema's:

Je lijf, je leven: Wat betekent het om een lichaam te hebben, welke invloed heeft je lijf op je leven? Waarom en hoe willen mensen hun lichaam veranderen, en wat zijn de gevolgen? Wat betekent het als je lijf niet volledig functioneert? Wat gebeurt er met je lijf/leven als je dood gaat? Wat houdt orgaandonatie in?

Relaties: Wat verstaan we onder relatie? Wat betekenen relaties voor een mens, voor jou? Welke relatie heb je met vrienden, gezin/familie, (huwelijks)partner, samenleving, met jezelf, met God.

Seksualiteit en seksuele diversiteit: Wat is seksualiteit? Wat verstaan we onder seksuele diversiteit? Hoe gaat men hier in Nederland en wereldwijd mee om? Waarom is seksualiteit en seksuele diversiteit een issue?

Principes: Wat zijn principes en hoe hangen zij met waarden en normen? Waarom kunnen zij per mens of groep verschillen? En wat te doen als zij met elkaar botsen? Welke principes heb jij en kom je daaraan? Kunnen principes veranderen en waardoor? Wat betekenen (jouw) principes voor jouw leven? Wat wordt verstaan onder mensenrechten? Wat zijn deugden? Wat houdt goed (samen)leven in? Is tolerantie hetzelfde als verdraagzaamheid?

Bewustwording en verslaving: Wat is het verschil tussen bewust en onbewust leven/gedrag? Wat is bewustwording? Wat wordt verstaan onder werkelijkheid en illusie? Wat zijn bewustzijnsverruimende middelen en wanneer/waarom ze gebruikt? Wat is tussen bewustwording en verslaving?

Beelden, symbolen en rituelen: Wat is het belang van beelden, symbolen en rituelen op ons leven en samenleven? Op welke manier kunnen beelden ons beïnvloeden?

Plaats binnen de opleiding

Het vak LV is een schoolexamenvak. Dit betekent dat je in het vak geen centraal examen doet, maar dat het wel op je eindexamenlijst staat. Het cijfer voor het vak GL vormt samen met de cijfers van het vak Maatschappijleer, CKV en het profielwerkstuk (en havo-P, indien je dit vak gekozen hebt) het zogeheten combinatiecijfer. Het feit dat LV geen centraal examenvak is, betekent echter niet dat het een bijvak is, integendeel, het vak LV kan gezien worden als een basisvak van waaruit andere vakken vorm en zin krijgen. Inzicht in je eigen levensbeschouwing en levensbeschouwelijke achtergrond en die van andere (groepen) mensen maakt dat je jouw eigen handelen en gedrag van andere mensen beter begrijpt. Je krijgt beter begrip van en voor de wereld om je heen. Weten hoe je in het leven staat, geeft richting aan je handelen en is bepalend voor je houding ten opzichte van jezelf en de wereld om je heen, naar anderen en de samenleving.

Studievaardigheid

De leerstof wordt getoetst aan de hand van enkele praktische opdrachten, waaronder het persoonlijke reflectieopdrachten-documenten. In het Programma van Toetsing en Afsluiting (PTA) staat omschreven hoe deze onderdelen meetellen voor de bepaling van het schoolexamen cijfer.

Bij het vak LV leer je nadenken over (jouw) levensvragen en –thema's en over gedachtegoed dat deels of totaal anders of tegengesteld is aan dat van jou. Je leert teksten en beelden zoals artikelen, verhalen, film(fragmenten), reclame en foto's te bekijken vanuit een levensbeschouwelijke invalshoek. Je leert je gedachten hierover te ordenen en in

woorden te vatten, uit te spreken en te formuleren in logisch opgebouwde teksten.

Mogelijkheden met dit vak voor studie/beroep

Het vak LV draagt bij aan een beter begrip van de wereld: zonder kennis van godsdiensten en levensbeschouwingen kun je de wereld niet begrijpen. Religie en levensbeschouwing zijn onlosmakelijk verbonden met onze wereld; ze zijn in onze samenleving dagelijks onderwerp van gesprek. In je persoonlijke en maatschappelijke leven, in je latere studie(s) en beroep(en), maar ook daarbuiten zal je voortdurend te maken krijgen met allerlei (groepen) mensen met ieder hun eigen levensbeschouwelijke achtergrond en gedachtegoed. Het is goed dat je je van dat feit al bewust bent en er al over hebt nagedacht. Daarnaast leer je bij het vak GL na te denken en te communiceren over je eigen levensbeschouwing. Als je weet waar je (voor) staat, maak je bewustere keuzes en heb je een stevige basis voor je verdere loopbaan en leven.

Het vak GL kan ook je interesse gewekt hebben voor een levensbeschouwelijke vervolgstudie en/of beroep. En die zijn er legio: de hbo-opleiding Leraar GL leidt op tot 2e en 1e graad docent GL; ben je afgestudeerd in een opleiding als theologie, filosofie of humanistiek dan kan je terecht komen in het bedrijfsleven, de journalistiek, de overheid en het onderwijs als docent, trainer, wetenschappelijk onderzoeker, wetenschapsjournalist, redacteur, uitgever, ethisch deskundige (bij overheid, ziekenhuizen, bedrijven en instellingen) of programmeur van debatten en culturele programma's.

Maatschappijleer

Algemeen

In de bovenbouw van de HAVO wordt het vak Maatschappijleer gegeven. Het is geen centraal examenvak. Het is een schoolexamen vak.

In het vak Maatschappijleer staat de plaats die we als burgers in onze democratische rechtsstaat innemen centraal. Daarbij komen de volgende thema's aan bod:

A. De rechtsstaat

De rechtsstaat is een belangrijk begrip. In een rechtsstaat hebben burgers en overheid rechten en plichten. De rechterlijke macht waakt hierover.

Bij het behandelen van dit thema leren we:

1. Over vrijheidsrechten en plichten en het beginsel rechtsstaat.
2. Over de praktijk van de rechtsstaat.
3. Over de waarden en praktijk van de rechtsstaat in Nederland in vergelijking met die van enkele andere landen en over de internationale invloed op het Nederlandse beleid en de Nederlandse regelgeving.

B. De parlementaire democratie

We leven in een parlementaire democratie, waarin de bevolking vertegenwoordigers kan kiezen en een invloed kan uitoefenen op het bestuur.

Bij het behandelen van dit thema leren we:

1. Over politieke rechten en de structuur van de democratie.
2. Over de praktijk van de parlementaire democratie.
3. Over de Europese Unie en de rol en invloed van de EU voor Nederland.

C. De verzorgingsstaat

In Nederland leven we in een verzorgingsstaat. Er wordt gezorgd voor de burgers, die niet voor zichzelf kunnen zorgen. Dat heeft natuurlijk ook een prijs.

Bij het behandelen van dit thema leren we:

1. Over de geschiedenis van de verzorgingsstaat.
2. Over sociale rechten en plichten en de kenmerken van een verzorgingsstaat.
3. Over de praktijk van de verzorgingsstaat.
4. Over de verschillen en overeenkomsten tussen de Nederlandse verzorgingsstaat en die in andere westerse landen.
5. Over de gevolgen die de vorming van de Europese Unie heeft voor de sociale rechten van de Europese burger.

D. De pluriforme samenleving

Nederland is een pluriforme samenleving. Het is geen gesloten land. In het verre en nabije verleden kwamen mensen om diverse redenen hier naartoe. Ook nu nog komen er mensen deze kant op.

Bij het behandelen van dit thema leren we:

1. Over de geschiedenis van de pluriforme samenleving.
2. Over de grondrechten die horen bij de pluriforme samenleving.
3. Over de praktijk van een pluriforme samenleving.
4. Over de gevolgen van de Europese integratie voor de Nederlandse cultuur en identiteit.

Waarin verschilt dit vak met de onderbouw

Het vak wordt begonnen en afgesloten in HAVO-4.

Plaats binnen de opleiding

Alle profielen EM/CM/NT/NG

Voor geen enkel profiel is Maatschappijleer een verplicht profiel vak, maar het kan gekozen worden in elk profiel.

Studievaardigheden

Het is belangrijk dat je kritisch kan nadenken en goed kan lezen. De leerling moet bewust zijn van maatschappelijke ontwikkelingen.

Mogelijkheden met dit vak voor studie en beroep

Maatschappijleer vormt een algemene inleiding in de vakgebieden recht, politiek, antropologie en sociologie.

Havo-praktijk

Havo-P is een nieuw vak voor de havo leerling. Het vak berust op twee belangrijke pijlers:

1. Werken met externe opdrachtgevers.
2. Zorgen voor een goede aansluiting bij een vervolgopleiding;

Waarin verschilt dit vak met andere vakken

De P in Havo-P staat voor praktijk. Dat is ook meteen het grootste verschil met andere vakken in de bovenbouw. Bij havo-P werk je namelijk aan realistische opdrachten van externe opdrachtgevers, zoals bedrijven of organisaties uit de buurt.

Hoe werkt dat dan?

1. Je start met een bedrijfsbezoek of meerdere bedrijfsbezoeken.
 - a. Je krijgt door het bezoek een idee van de werkzaamheden van het bedrijf en de verschillende beroepen binnen het bedrijf.
 - b. Ook wordt de opdracht van het bedrijf toegelicht. Vaak is dit een probleem waar het bedrijf tegenaan loopt waarvoor ze nog geen oplossing hebben gevonden.
2. De volgende les maak je een keuze uit de verschillende opdrachten en bedrijven.
3. Vervolgens ga je in groepsverband aan de slag met de opdracht van het bedrijf. Tussentijds heb je de mogelijkheid (verdiepende) vragen te stellen aan het bedrijf of aan experts van andere bedrijven of docenten van een mbo/hbo-opleiding.
4. Tot slot presenteert je jouw ontwerp en/of bevindingen.

Dit is een vak dat alleen in Havo-4 en 5 gegeven wordt en heeft geen vast curriculum. Zoals hierboven beschreven wordt er projectmatig gewerkt aan opdrachten van externe bedrijven, organisaties en instanties. Om die opdrachten tot een goed eind te brengen voor opdrachtgever, heb je natuurlijk wel de basiskennis kennis van de onderbouw nodig. Om je te voorzien in kennis en vaardigheden die nodig zijn worden er tijdens de lessen verschillende verplichte en keuze modules aangeboden. Tijdens de lessen zullen er lessen gevolgd worden door HBO-docenten en leren jullie projectmatig werken. Hierdoor zie je hoe het er op een HBO aan toegaat. Tijdens de lessen zullen er lessen gevolgd worden door HBO-docenten en leren jullie projectmatig werken. Hierdoor zie je hoe het er op een HBO aan toegaat.

In Havo-5 wordt dit vak gekoppeld aan je profielwerkstuk. Dit wordt gedaan zodat jij een halve dag stage gaat lopen bij het bedrijf waarvoor je jouw profielwerkstuk gaat maken. Op het einde van de vierde klas ga je met je docent op zoek naar een goede opdracht en bijpassend bedrijf om je profielwerkstuk te maken. De vierde klas eindigt je met het schrijven van een Plan van Aanpak zodat je klaar bent om in Havo-5 gelijk te beginnen met de opdracht voor je profielwerkstuk.

Toetsing bij Havo-P

Binnen het vak Havo-P wordt gewerkt met de tien generieke studievaardigheden die nodig zijn in het hoger onderwijs (hbo). Deze komen terug in de beoordeling van het proces bij de opdrachten. Daarnaast dient iedere opdracht aan de opdrachtgever gepresenteerd te worden waarin je kan laten zien wat je voor oplossingen voor het bedrijf bedacht hebt.

Het aantal lessen

In havo 4 krijg je in periode 1 3 lessen (2 om aan je opdracht te werken en 1 om een module te volgen) en in periode 2 4. In Havo-5 krijg je waarschijnlijk 3 lessen Havo-P die gekoppeld worden aan de 2 lessen voor je profielwerkstuk zodat je een halve dag stage kunt gaan lopen.

Plaats binnen de havo

Je kan het vak Havo-P bij ieder profiel kiezen, zowel in het profiel en als keuzevak. Kies je Havo-P binnen het profiel, dan maak je directe en keuze voor de richting maatschappij (bij C&M en E&M) of techniek (bij N&G en N&T). Kies je Havo-P in het vrije deel, dan ben je vrij om te kiezen voor maatschappij of techniek.

Mogelijkheden met dit vak voor studie en beroep

Dit vak geeft geen instroomeisen bij bepaalde opleiding. Echter biedt het vak wel een goede voorbereiding op het projectmatig werken zoals dat veel gebeurt in vervolgopleidingen

Vragen?

Wanneer je vragen hebt over het vak Havo-P kan je terecht bij de personen van de ontwikkelgroep Havo-P: mevrouw Sanderse (SDE), de heer Goossens (GSS), de heer De Kruijff (KRF), de heer De Zeeuw (ZEW) of de heer Hartog (HAG).

Nederlands

Algemeen

Het vak Nederlands is in alle leerjaren van de havo voor alle leerlingen een verplicht vak. Nederlands is een pittig vak dat veel verschillende facetten heeft. De inhoud van het vak verschilt op een aantal punten met die van de onderbouw. In havo 4 en 5 worden de vaardigheden meer met elkaar gecombineerd dan in de onderbouw.

Waarin verschilt dit vak met de onderbouw?

Grammatica is in de bovenbouw geen op zichzelf staand onderdeel meer van het vak Nederlands. Je hebt de kennis die je daarover hebt opgedaan in de onderbouw echter wel nodig om de lesstof in de vierde klas te kunnen begrijpen en om bepaalde opdrachten goed te kunnen uitvoeren. Het accent ligt op (combinaties van) de vaardigheden lezen, schrijven, spreken en literatuur.

De vaardigheden:

Leesvaardigheid

Dit is het onderdeel van het vak Nederlands dat in het centraal examen wordt getoetst. Aangezien het centraal examen erg belangrijk is, omdat dit 50% van je eindcijfer bepaalt, wordt hier veel tijd aan besteed, ook in het voorexamenjaar. Je kunt hier beter in worden door naar het journaal en actualiteitenrubrieken te kijken en veel kranten en kwaliteitstijdschriften te lezen. Hierdoor werk je aan een uitgebreide woordenschat en algemene ontwikkeling. Die twee dingen heb je nodig om de examenteksten goed te kunnen begrijpen. De teksten die gebruikt worden als examentekst, komen namelijk vaak uit dat soort bladen.

Schrijfvaardigheid

Het is belangrijk dat je verschillende soorten teksten kunt schrijven, te weten een uiteenzetting, een betoog en een beschouwing. Eén van deze tekstsoorten moet je tijdens het schoolexamen schrijfvaardigheid namelijk zelf schrijven. In klas vier oefenen we met het schrijven van diverse tekstsoorten.

Mondelinge vaardigheid

Uiteraard is het van groot belang dat een toekomstig hbo'er beschikt over een prima uitdrucksvaardigheid, niet alleen schriftelijk, maar ook mondeling. Om hierin te oefenen moet je een of meer presentaties houden. Vaak gaan die presentaties over gelezen boeken, zodat twee vaardigheden worden gecombineerd, maar ook andere onderwerpen kunnen hiervoor in aanmerking komen.

Kijk- en luistervaardigheid

Ook deze vaardigheid wordt gecombineerd met de andere vaardigheden. Je leert kritisch kijken naar (sociale) media en selectief omgaan met het nieuws (bijvoorbeeld het NOS Journaal). Hoe beoordeel je of een bron betrouwbaar is? Hoe onderscheid je hoofd- en bijzaken? Dit soort zaken komen aan de orde bij kijk- en luistervaardigheid, met name in havo 4.

Literaire vaardigheid

In klas 4 komt literatuur uitgebreid aan de orde. Aan de hand van korte verhalen en/of fragmenten uit romans wordt het herkennen van verhaaltechnische aspecten aangeleerd. De literaire begrippen moet je kunnen toepassen op de acht boeken die je zelfstandig moet lezen, vier in klas 4 en vier in klas 5. In havo 4 krijg je een toets verhaalanalyse. In havo 5 sluit je het onderdeel literatuur af met een mondeling schoolexamen, waarin alle behandelde stof en je persoonlijke ervaringen bij het lezen van boeken worden getoetst. Van ieder boek dat je leest voor je literatuurlijst moet je informatie verzamelen die je in een literaturoffice bewaart. Dit dossier heb je nodig om je voor te bereiden op het mondelinge schoolexamen in havo 5.

Studievaardigheid

Het moeilijkst is het voor de meeste leerlingen om discipline op te brengen, vooral voor het lezen van boeken. Er wordt wat dat betreft veel meer een beroep gedaan op je zelfstandigheid en planningsvaardigheid. Als je dit kunt en je bent bereid redelijk hard te werken voor het vak Nederlands, dan kun je dit vak in de bovenbouw met succes volgen en met een voldoende afsluiten.

Mogelijkheden met dit vak voor studie en beroep

Ten eerste

Het vak Nederlands is op alle terreinen ondersteunend en essentieel, in elk denkbaar vak is een goede beheersing van de Nederlandse taal een pré, omdat dit de communicatie ten goede komt.

Ten tweede

Als je Nederlands vakinhoudelijk echt interessant vindt, kun je denken aan de volgende studie- en/of beroepsrichtingen:

- HBO Journalistiek
- HBO Communicatie, Mediadesign en ICT
- HBO Public Relations Medewerker
- HBO-Lerarenopleiding Nederlands
- HBO-Opleidingen m.b.t. Bibliotheken en Mediatheken
- HBO-Opleidingen m.b.t. Uitgeverijen en Tekstbureaus
- HBO-Opleidingen m.b.t. administratieve/ secretariële ondersteuning in bedrijven, scholen, ziekenhuizen, et cetera

Frans

Algemeen

Waarom zou je Frans kiezen in HAVO-4? Frans is een wereldtaal, die in meer dan 50 landen wordt gesproken. Daarnaast is het één van de twee officiële talen van de Europese Unie. Op economisch gebied is het ook een belangrijke taal omdat Frankrijk al heel lang een grote handelspartner is van Nederland.

Tot slot is Frankrijk de favoriete vakantiebestemming van de Nederlanders en is het fijn als je de taal spreekt en de cultuur begrijpt.

Waarin verschilt dit vak met de onderbouw

In klas 1, 2 en 3 heb je de belangrijkste basis gelegd van de Franse taal. In HAVO-4 en HAVO-5 wordt deze basis verder uitgebouwd. Daarnaast leer je veel woordjes en wordt er grammatica behandeld. Het lijkt erg op hoe je Frans in de onderbouw hebt gehad maar er wordt dieper op de lesstof ingegaan en de hoeveelheden worden groter.

Leesvaardigheid

Je gaat allerlei soorten teksten lezen uit de krant, van internet, uit boeken en (jongeren) tijdschriften. Door over die teksten vragen te beantwoorden kun je nagaan of je alles begrepen hebt.

Je oefent in het herkennen van hoofd- en bijzaken, het formuleren van antwoorden en het samenvatten van stukjes tekst. Verder leer je conclusies trekken over de bedoeling, opvatting en gevoelens van de schrijver van de tekst. Omdat de leesvaardigheid in HAVO-5 de helft van je eindexamencijfer vormt ga je ook examenidroom leren. Dit zijn woorden die veel in examenteksten voorkomen.

Schrijfvaardigheid

Bij dit onderdeel leer je hoe je brieven moet schrijven, persoonlijke en zakelijke. Hoe begin je zo'n brief en hoe eindig je hem? Bij een persoonlijke brief ben je natuurlijk erg vrij om te schrijven wat je wilt, maar bij een zakelijke brief (bijvoorbeeld een sollicitatiebrief) moet je wel weten hoe het hoort. Je gebruikt de computer, waardoor je bijv. gemakkelijk de spelling kunt controleren en woorden op kunt zoeken. Misschien ga je ook wel mailen met buitenlandse leeftijdsgenoten.

Mondelinge vaardigheid

Je oefent in het voeren van gesprekken, in het stellen en beantwoorden van vragen, in het uitleggen en in het beschrijven van personen en plaatjes. De situaties waarin je de Franse taal gaat gebruiken zijn veelvoorkomende situaties zoals boodschappen doen, de weg vragen, een plaats op een camping reserveren etc. Als je Frans praat is een goede uitspraak heel belangrijk, dus daar besteden we ook aandacht aan.

Kijk- en luistervaardigheid

De bedoeling is dat je gesprekken op cd's en op televisie kunt volgen en dat je er vragen over kunt beantwoorden. Je leert te onderscheiden welke informatie belangrijk is voor het begrijpen van de boodschap van de spreker. Je krijgt vragen als: welke informatie geeft de spreker, wat bedoelt hij, waarom zegt hij dat, wat is het belangrijkste van het verhaal.

Literaire vaardigheid

Je maakt ook kennis met de Franse literatuur. We lezen gezamenlijk een Frans boek, je krijgt fragmenten uit boeken en je leest gedichten. Als een literair werk verfilmd is kijken we ook de Franse film.

Studievaardigheid

Een taal leer je het best door er veel en regelmatig aan te werken. Voor het vak Frans heb je eigenlijk altijd huiswerk, zoals het leren van vocabulaire en grammatica, het maken van verschillende oefeningen en het lezen van teksten. Als je je werk goed bijhoudt zal je daar veel profijt van hebben. Als je niet zo goed bent in de vaardigheden kun je in je digitale methode veel extra materiaal vinden.

Mogelijkheden met dit vak voor studie en beroep

De Franse taal is een belangrijke taal in de wereld om ons heen, hij wordt gesproken in Frankrijk, België, Luxemburg, Zwitserland, Monaco, in grote delen van Afrika, in delen van Canada, in delen van Zuid-Amerika. Nederland heeft veel handelsbetrekkingen met Frankrijk en Franssprekende landen. In de wereld van de handel is het heel belangrijk dat je de taal van je handelspartner spreekt. Een baan in het bedrijfsleven behoort dus zeker tot de mogelijke beroepen. Ook op het gebied van toerisme is Frans een belangrijke taal. Frankrijk is een zeer populair vakantieland onder de Nederlanders en de kennis van de taal biedt vele mogelijkheden voor een baan op toeristisch gebied. De studie van de Franse taal kun je ook doen als je docent wilt worden. Je kunt dan een lerarenopleiding volgen waarmee je op het voortgezet onderwijs de Frans taal kunt geven.

Duits

Algemeen

Eén op de vijf EU-burgers heeft Duits als moedertaal. In Europa wordt er dus heel veel Duits gesproken. Ook is Duitsland onze grootste handelspartner. Veel Nederlandse bedrijven hebben dochterbedrijven in Duitsland waar Duitssprekende Nederlanders gewild zijn.

Met Duits heb je meer kansen op de Nederlandse arbeidsmarkt. Iedereen spreekt Engels, maar met Duits heb je een voorsprong. In veel beroepen speelt de Duitse taal een grote rol. Niet alleen in de grensstreek en ook niet alleen in het toerisme en de horeca. Ook in de logistiek, de zorg, de techniek, de luchtvaart en zelfs in de culturele sector heb je grote voordelen met Duits. Ook is Duits voor de meeste Nederlanders niet zo'n moeilijk vak om te leren.

Waarom Duits? [Bekijk dit filmpje!](#)

Waarin verschilt dit vak met de onderbouw

In de bovenbouw heb je afhankelijk van de periode in het jaar drie of vier uren les per week. De opbouw van de lessen is in principe hetzelfde, en je gaat verder waar je gebleven bent. Je krijgt repetities en SE's. (Geen SO's meer).

Leesvaardigheid

In HAVO 5 bestaat het eindexamen o.a. uit leesvaardigheid. We leren je dus al vanaf de onderbouw en ook in HAVO 4 hoe je teksten kunt aanpakken. Het doel is om de belangrijkste informatie in een tekst te vinden. Aanvankelijk oefenen we vooral met teksten van internet (artikelen of blogs), uit een tijdschrift en krant, en met de teksten van de methode zelf. Gaandeweg zullen we steeds vaker met examenteksten oefenen.

Schrijfvaardigheid

Je leert om schriftelijk te communiceren. Dit oefenen we aanvankelijk met het leren van het schrijven van een kort berichtje of een e-mail, later bouwen we dit uit tot het schrijven van een persoonlijke brief en tot zelfs een zakelijke brief in HAVO 5. Dit oefenen we stap voor stap. Ook hoort hierbij dat je in staat bent tekstverwerkingsprogramma's te gebruiken en elektronische woordenboeken te raadplegen.

Mondelinge vaardigheid

Er wordt van je verwacht dat je een gesprek kunt voeren in het Duits. Je oefent dus in het stellen en beantwoorden van vragen, in het geven van je mening over allerlei zaken, in het uitleggen en in het beschrijven van een gebeurtenis, afbeelding, woord of situatie. De nadruk ligt op het kunnen overbrengen van een boodschap, op communicatie. Je zult je aan het einde van de HAVO kunnen redden in de vreemde taal, in alledaagse situaties.

Kijk- en luistervaardigheid

Je kunt gesprekken volgen en vragen hierover beantwoorden. Je leert te onderscheiden welke informatie belangrijk is voor het begrijpen van de boodschap van de spreker. Veel van de oefeningen kun je ook zelfstandig uitvoeren. We oefenen dit met verschillende soorten kijk -en luistervaardigheidsoopdrachten, of we kijken nu en dan filmpjes en nieuwsberichten in het Duits. Dit kun je heel makkelijk ook thuis doen, door de links (naar Duitstalige programma's op internet) die je van de docent krijgt.

Literaire vaardigheid

Je leest een boek in HAVO 4 en maakt er een verslag van. Verder bespreken we verschillende periodes uit de Duitse literatuur en nemen hiervan bijvoorbeeld gedichten en fragmenten door.

Studievaardigheid

Er wordt van je verwacht steeds zelfstandiger te kunnen werken, om je zo voor te bereiden op het HBO. Je krijgt een planning aangeboden en deze moet je opvolgen. De vaardigheden in de bovenbouw zijn met name het lezen van teksten, het oefenen met kijken & luisteren, het leren van woordjes, presenteren en samenvatten.

Engels

Algemeen

Engels is in de bovenbouw een verplicht vak. In de bovenbouw moet je alle vaardigheden beheersen:

- Spreekvaardigheid;
- Luistervaardigheid;
- Schrijfvaardigheid;
- Leesvaardigheid.

Al deze vaardigheden worden geoefend in de bovenbouw. Uiteraard komt niet elke vaardigheid iedere les aan bod, maar dat was in de onderbouw ook niet het geval.

Waarin verschilt dit vak met de onderbouw

Gedurende HAVO-4 worden er na elk hoofdstuk repetities gegeven over de bestudeerde en besproken stof. Deze repetities toetsen naast de vier bovenstaande vaardigheden ook vocabulaire, taalfuncties en grammatica. Het verschil met de onderbouw is dat de te bestuderen stof behoorlijk in omvang toeneemt in de bovenbouw. Ook ben je in grotere mate zelf verantwoordelijk voor je resultaten. Zo kijk je zelf opdrachten na en moet je dus zelf aan de bel trekken als je denkt dat je iets niet begrijpt. In de onderbouw had je docent dat vaak snel in de gaten, omdat het bij het klassikaal nakijken duidelijker is of er veel fouten worden gemaakt of niet. Naast repetitiecijfers krijg je ook cijfers voor luistertoetsen, leestoetsen en spreekopdrachten.

Leesvaardigheid

Is een vaardigheid die je elke les gebruikt, zo ook in de bovenbouw. De teksten en opdrachten in de methode zijn behoorlijk pittig en het is in het begin echt even wennen. Naast het lezen van de teksten uit het tekstboek moet je thuis ook een aantal boeken lezen. Per boek moeten een aantal verwerkingsopdrachten gemaakt worden. In het laatste jaar wordt het cijfer voor leesvaardigheid vastgesteld tijdens het CE, het Centraal Examen, dat voor de helft je eindcijfer bepaalt.

Schrijfvaardigheid

Is een vaardigheid die voornamelijk geoefend wordt door het schrijven van brieven of artikelen. Meestal worden de opdrachten uit de methode gebruikt, maar in het laatste jaar oefen je voornamelijk met de zogenaamde schoolexamen brieven, omdat je cijfer voor schoolexamen schrijfvaardigheid wordt bepaald door middel van het schrijven van een brief.

Kijk- en luistervaardigheid

Deze vaardigheden worden geoefend met behulp van de opdrachten in de methode maar ook met CITO-luistertoetsen. De CITO-luistertoets wordt in het laatste jaar gebruikt om je schoolexamen cijfer voor luistervaardigheid vast te stellen. In de bovenbouw moet je zelf ook iets doen om je luistervaardigheid te verbeteren. Zo moet je een aantal keren per jaar op school naar Engelse televisieprogramma's kijken en daarvan schriftelijk verslag uitbrengen.

Mondelinge vaardigheid

Wordt als schoolexamen getoetst door middel van een presentatie in HAVO-4 en in het laatste jaar door middel van een mondeling examen over de door jou in de bovenbouw gelezen Engelse boeken.

Literaire vaardigheid

Zowel in HAVO-4 als in HAVO-5 moet je zelfstandig een aantal Engelse boeken lezen en word je bekend gemaakt met enkele literaire termen. Deze boeken dienen als basis voor een presentatie in HAVO-4 en een mondeling examen in HAVO-5 waarbij het cijfer voor spreekvaardigheid bepaald wordt. Je krijgt op de HAVO dus geen apart cijfer voor Engelse literatuur.

Studievaardigheid

Zoals gezegd wordt de hoeveelheid stof die je moet beheersen in de HAVO bovenbouw groter, hiervoor moet je goed kunnen plannen en je werk bijhouden. Dit vereist een goede werkhouding en discipline.

Mogelijkheden met dit vak voor studie en beroep

Het behoeft uiteraard geen uitleg dat Engels in de bovenbouw net als in de onderbouw een interessante taal is waar je in de toekomst veel mee te maken zult krijgen in je toekomstige studie en verdere leven.

Geschiedenis

Algemeen

Geschiedenis is de studie van het verleden van de mens. Het vak geschiedenis in de bovenbouw leert je kritisch te kijken naar de wereld om je heen. Je leert omgaan met grote hoeveelheden informatie. Je leert relativiseren, verbanden leggen en oorzaken en gevolgen van elkaar onderscheiden. Regelmatig zal tijdens de lessen de lijn doorgetrokken worden naar de actualiteit. Wie het verleden kent, zal het heden beter begrijpen!

De onderwerpen die in HAVO-4 en HAVO-5 aan de orde komen zijn zeer divers. Leidend zijn de tien tijdvakken:

- Tijdvak 1: van jagers en boeren (- 3000 voor Christus) / Prehistorie.
- Tijdvak 2: tijd van Grieken en Romeinen (3000 v.C.-500 n. C.) / Oudheid.
- Tijdvak 3: tijd van monniken en ridders (500-1000) / vroege Middeleeuwen.
- Tijdvak 4: tijd van steden en staten (1000-1500) / hoge en late Middeleeuwen.
- Tijdvak 5: tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600) / Renaissancetijd .
- Tijdvak 6: tijd van regenten en vorsten (1600-1700) Gouden Eeuw.
- Tijdvak 7: tijd van pruiken en revoluties (1700-1800) eeuw van de Verlichting.
- Tijdvak 8: tijd van burgers en stoommachines (1800-1900) / industrialisatietijd.
- Tijdvak 9: tijd van de wereldoorlogen (1900-1950).
- Tijdvak 10: tijd van televisie en computer (vanaf 1950).

Geschiedenis is geen makkelijk, maar wel een interessant vak en zeer waardevol voor je algemene ontwikkeling.

Waarin verschilt dit vak met de onderbouw?

In de bovenbouw worden de tijdvakken die in de onderbouw zijn behandeld verder uitgediept. De basis hiervoor is kennis: Je moet nog steeds jaartallen en begrippen uit je hoofd kennen. Toch zijn er ook veranderingen:

- Je moet de 10 tijdvakken en bijbehorende 49 kenmerkende aspecten kunnen noemen en met voorbeelden kunnen uitwerken.
- Je leert steeds complexere verbanden zien tussen de geleerde kennis en andere historische tijden, gebeurtenissen en ontwikkelingen.
- Je leert over de geschiedenis van de rechtsstaat en van de parlementaire democratie in Nederland.
- In HAVO-5 is extra aandacht voor historische contexten over de Republiek der Verenigde Nederlanden in de Gouden Eeuw, Duitsland tussen 1871-1945 en de Koude Oorlog (1945-1991).

Plaats binnen de opleiding

De totale studielast van het vak geschiedenis in de bovenbouw van de HAVO is 320 SBU. Het vak geschiedenis is een verplicht profielvak in het profiel Cultuur en Maatschappij (CM) en in het profiel Economie en Maatschappij (EM). Leerlingen met een Natuurprofiel (NG/NT) kunnen geschiedenis kiezen als keuzevak in de vrije ruimte.

Studievaardigheden

Algemene studievaardigheden die nodig zijn bij het vak geschiedenis zijn het verzamelen en lezen van informatie, het onderscheiden van hoofd- en bijzaken, aantekeningen maken, samenvatten en het mondeling en schriftelijk presenteren.

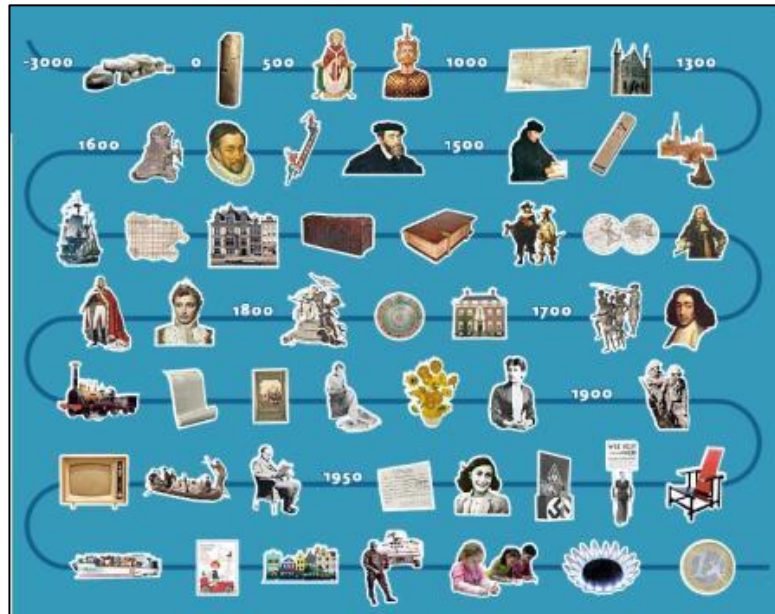
Specifieke vakvaardigheden zijn onder andere het onderscheid maken tussen meningen en feiten, het vaststellen van de betrouwbaarheid van bronnen, continuïteit en verandering en standplaatsgebondenheid

Mogelijkheden met dit vak voor studie en beroep

Met je havodiploma heb je toegang tot de lerarenopleiding geschiedenis. Als je hiervoor kiest, kun je docent worden. Verder zorgt het vak geschiedenis voor een brede algemene kennis die goed van pas komt bij tal van vervolgoopleidingen. Denk bijvoorbeeld aan de PABO.

Toch werken de meeste mensen die geschiedenis hebben gestudeerd niet in het onderwijs. Een groot gedeelte van de historici werkt als communicatieadviseur of als journalist. Reden hiervoor is dat je tijdens de studie geschiedenis leert onderzoeken en dit speurwerk leert verwerken tot een logisch verhaal.

Dat de studie geschiedenis de opstap tot een succesvolle carrière kan zijn, kun je zien aan Mark Rutte en Willem-Alexander. Mocht je minister-president of koning willen worden... Kies geschiedenis!

Aardrijkskunde

Algemeen

Binnenkort moet je (weer) kiezen! Welk profiel is voor mij het meest geschikt, maar óók: Welke vakken kies ik binnen dat profiel? Voor velen een hele puzzel en je wilt daarbij natuurlijk wél graag weten waarom je wél of niet voor Aardrijkskunde zou moeten kiezen en ook wat je in de bovenbouw kunt verwachten bij dit vak.

Waarin verschilt dit vak met de onderbouw

Je hebt de afgelopen jaren bij het vak Aardrijkskunde veel geleerd. Maar de wereld waarin jij nu leeft is een veranderende wereld. Deze staat momenteel volop in de aandacht met de bijzondere economische, culturele en klimatologische veranderingen. Denk aan onderwerpen zoals bv. het vluchtelingenprobleem, waarom er momenteel oorlogen ontstaan in de wereld en de opwarming van de aarde.

In de bovenbouw bereiden enthousiaste docenten jou voor op de wereld die jou te wachten staat! Jouw toekomst dus! Aardrijkskunde geeft je in de bovenbouw meer verdieping door intrigerende lessen die de fysische en sociale wereld meer uitgebreid behandelen en verklaren. Bij aardrijkskunde in de bovenbouw gaat de wereld nog meer voor je open. En we werken steeds meer digitaal.

Plaats binnen de opleiding

Alle profielen EM/CM/NT/NG. Voor geen enkel profiel is Aardrijkskunde een verplicht profiel vak, maar het kan gekozen worden in elk profiel.

Er zijn voor weinig vervolgoopleidingen Aardrijkskunde vereist, denk aan de [PABO](#), [Watermanagement](#) of een [lerarenopleiding Geografie](#) maar Aardrijkskunde wordt steeds belangrijker als basis voor allerlei op de toekomstgerichte opleidingen waarbij jij jouw positieve aandeel kan gaan bijdragen om de wereld te verbeteren voor zowel het klimaat, de dieren, de mens zelf en de natuur. We gaan een nieuwe toekomst tegemoet. Aardrijkskunde is daarvoor de basis, jouw toekomst.

Hieronder lees je wat over:

1. Wat is de inhoud van Aardrijkskunde in klas HAVO-4 en HAVO-5
 2. Wat is het verschil met Aardrijkskunde in klas 3
 3. Wat is het nut van Aardrijkskunde in de bovenbouw
-
1. Thema's als Klimaat- en klimaatverandering, natuur- en milieurampen, vulkanisme, hoe gaan we om met water, Voedselvraagstukken, duurzame ontwikkeling, energie en grondstoffen, steden, migratie, globalisering, inrichting van het landschap. Ze komen eigenlijk neer op: De AARDE als woonplaats van de mens en de MENS als bewoner van de aarde. Ook worden een paar landen en gebieden behandeld, o.a. Zuid-Amerika en Brazilië. Globaal is 45% van de Aardrijkskunde lesstof fysisch-geografisch (aarde) en 55% sociaalgeografisch (mens). Deze onderwerpen worden in HAVO-4 en HAVO-5 getoetst in enkele repetities en één schoolexamen per leerjaar.

In HAVO-4 en HAVO-5 wordt ook al lesstof behandeld die pas op het Centraal Examen wordt getoetst. In HAVO-4 maak je, samen met een andere leerling een Praktische Opdracht.
 2. a. Er wordt gewerkt met hele duidelijke les- en opdrachtenboeken die vaak bestaan uit open vragen. Het is heel duidelijk en sterk gericht op je SE's en het CE. We bereiden je bij Aardrijkskunde echt goed voor!
b. De leerstof moet voor een deel zelfstandig worden gemaakt in de lessen en er wordt meer van je verwacht dat je zelf met vragen komt over onderdelen van de lesstof die je niet goed begrijpt. De gemaakte vragen worden behandeld tijdens de lessen waarbij je een mix van zelfstandig werken of samen gaat werken met je klasgenoten in allerlei verschillende werkvormen. Zo leer je goed de lesstof beheersen. Samen met de docent nemen we de antwoorden door zodat je ook goed leert en weet waar het vak Aardrijkskunde gaat en je jezelf, tijdens de lessen, ook al goed voorbereid op de toetsen.

Studievaardigheden

Is er een goede kans op succes voor Aardrijkskunde in de bovenbouw van de HAVO.

Voor degenen die:

1. Het vak Aardrijkskunde in de onderbouw wel zagen zitten;
2. Redelijke resultaten haalden voor so's en repetities;
3. Bereid zijn tot flinke inzet.

Mogelijkheden met dit vak voor studie en beroep

Je staat sterk in vervolgoopleidingen en werk in sectoren als: weg- en waterbouw, energie, milieukunde, landbouw, natuurbeheer, transport- en logistiek, bedrijfseconomie, ruimtelijke planning, politiek en bestuur, journalistiek, internationale organisaties en onderwijs. Bovendien: als betrokken burger kun je de ingewikkelde gebeurtenissen in de wereld om je heen, dichtbij en ver weg, beter begrijpen, omdat Aardrijkskunde veel aandacht geeft aan verbanden! Zo leren we jou bij Aardrijkskunde hoe jij, als aardebewoner, je er bewust van wordt dat je op een unieke plek mag wonen en dat jij daar een belangrijke rol in kan spelen. Juist met jouw havo capaciteiten!

Wiskunde A

Algemeen

Wiskunde A is vooral toegepaste wiskunde. Je leert bij wiskunde A-rekentechnieken en formules om vraagstukken op te lossen. Bij veel opgaven moet je eerst de tekst bij een vraag goed lezen voordat je die technieken en formules kunt gebruiken. Statistiek is ook een belangrijk onderdeel van wiskunde A. Bij wiskunde A krijg je **geen** meetkunde (berekenen van zijden, lijnstukken en hoeken). De hoofdstukken 4 en 9 uit Getal en Ruimte 3 havo deel 1 en deel 2 zijn voorbeelden van "wiskunde A hoofdstukken".

Deze hoofdstukken gaan over het rekenen met procenten, over statistiek en over het aflezen van tabellen en grafieken. Dit zijn allemaal wiskunde A onderwerpen.

Wiskunde A is minder abstract dan wiskunde B en er is minder wiskundig inzicht voor nodig.

Wiskunde A en B zijn kernvakken. Dit betekent dat je er op je eindexamen minimaal een 5 voor moet halen en dat, als je er een 5 voor haalt, je er geen onvoldoende voor de vakken Nederlands of Engels bij mag hebben.

Waarin verschilt wiskunde A in de bovenbouw van wiskunde in de onderbouw?

Bij wiskunde A zijn de opgaven wat uitgebreider dan bij wiskunde in de onderbouw, ze zijn vaak ook voorzien van meer tekst dan je gewend bent. Een ander verschil is het gebruik van de grafische rekenmachine i.p.v. de gewone rekenmachine.

In HAVO-4 krijg je net als nu repetities maar ook je eerste schoolexamen (SE). Dit is een grote repetitie over 4 hoofdstukken.

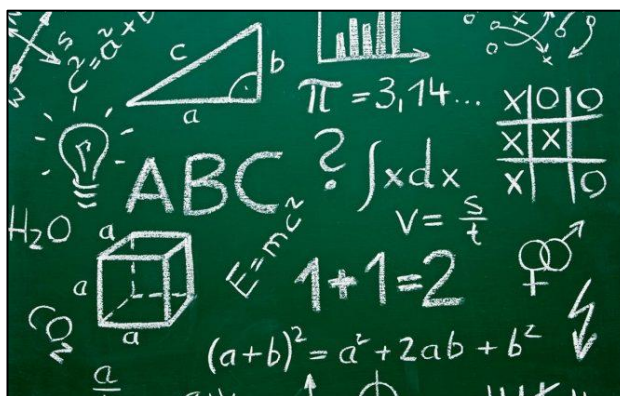
Plaats binnen de opleiding

- Bij het CM-profiel is wiskunde niet verplicht maar wiskunde A wordt wel aanbevolen omdat je het bij veel vervolgopleidingen nodig hebt.
- Bij het EM-profiel is wiskunde A de meest logische keuze. In combinatie met het vak Natuurkunde is de keuze voor wiskunde B het overwegen waard.
- Bij het NG-profiel moet je kiezen voor wiskunde A of wiskunde B.
- Bij het NT-profiel is Wiskunde B verplicht en kan wiskunde A niet gekozen worden.
- Als je de mogelijkheid wilt openhouden om na HAVO-5 over te stappen naar VWO-5 dan moet je wiskunde A of wiskunde B kiezen.

Mogelijkheden met dit vak voor studie en beroep

Bij veel vervolgopleidingen, zeker bij die met een administratief of economisch karakter is wiskunde A nodig. Voor meer technische studies heb je echt wiskunde B nodig.

Onderzoek voor je je profiel en vakken kiest, welk profiel en welke soort wiskunde vereist is bij vervolgopleidingen!

Wiskunde B

Algemeen

Wiskunde B is de moeilijkere, abstracte wiskunde. Wil je later een technische opleiding volgen? Vind je het oplossen van lastige wiskundige problemen leuk? Dan is wiskunde B een goede keuze. Een onderdeel van wiskunde B is meetkunde (berekenen van zijden, lijnstukken en hoeken). Verder wordt er bij wiskunde B veel gewerkt met formules en functies, dus moet je goed zijn in algebra (letter rekenen). De hoofdstukken 2, 3, 5, 6 en 7 uit Getal en Ruimte 3 havo deel 1 en 2 zijn voorbeelden van "wiskunde B-hoofdstukken".

Deze hoofdstukken bevatten meetkunde, lineaire- en kwadratische vergelijkingen en ongelijkheden. Dit zijn allemaal typische wiskunde B onderwerpen. Wiskunde B is abstracter dan wiskunde A en er is meer wiskundig inzicht voor nodig.

Wiskunde A en B zijn kernvakken. Dit betekent dat je er op je eindexamen minimaal een 5 voor moet halen en dat, als je er een 5 voor haalt, je er geen onvoldoende voor de vakken Nederlands of Engels bij mag hebben.

Waarin verschilt wiskunde B in de bovenbouw met wiskunde in de onderbouw?

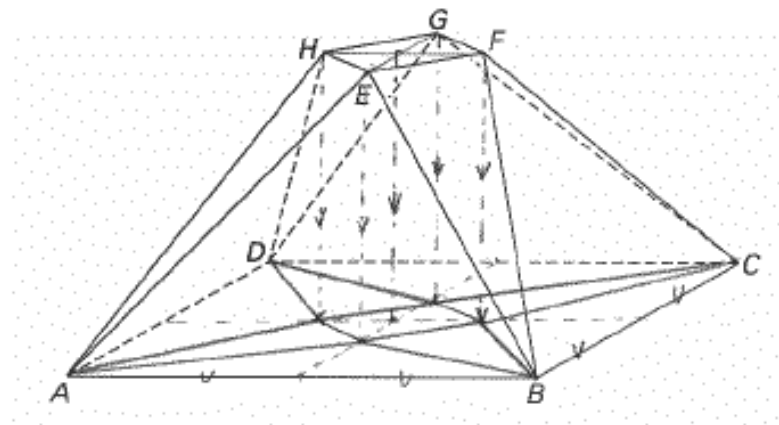
In Getal en Ruimte 3 havo deel 1 en 2 wordt al aangegeven welke opgaven horen bij wiskunde B. Ze zijn vaak een stuk moeilijker dan de andere opgaven en hebben meer diepgang. Dat laatste typeert wiskunde B. Een ander verschil is het gebruik van de grafische rekenmachine i.p.v. de gewone rekenmachine. In HAVO-4 krijg je je eerste schoolexamen (SE). Dit is een grote repetitie over 4 hoofdstukken.

Plaats binnen de opleiding

- Bij het CM-profiel kun je geen wiskunde B kiezen.
- Bij het EM-profiel is wiskunde A de meest logische keuze. In combinatie met het vak Natuurkunde is de keuze voor wiskunde B het overwegen waard.
- Bij het NG-profiel moet je kiezen voor wiskunde A of wiskunde B.
- Bij het NT-profiel is Wiskunde B verplicht.
- Als je de mogelijkheid wilt openhouden om na HAVO-5 over te stappen naar VWO-5 dan moet je wiskunde A of wiskunde B kiezen.

Mogelijkheden met dit vak voor studie en beroep

Bij veel vervolgoledingen, zeker bij die met een technisch- of natuurwetenschappelijk karakter, is wiskunde B nodig. Onderzoek voor je je profiel en vakken kiest, welk profiel en welke soort wiskunde vereist is bij vervolgoledingen!

Economie

Algemeen

In HAVO-3 en in MAVO-2, 3 en 4 heb je kennisgemaakt met het vak Economie.

Daarbij heb je vooral gekeken naar jouw rol in de Economie: je rol als burger, als consument, als ondernemer en als werknemer enzovoort.

Daarbij heb je kennisgemaakt met een aantal aspecten van het economisch leven. Het vak Economie is een vak dat hoort bij de economische wetenschap. Deze wetenschap bestaat uit twee onderdelen, Algemene Economie en Bedrijfseconomie. In de bovenbouw zijn er dan ook twee vakken, Economie en Bedrijfseconomie.

Waarin verschilt dit vak met de onderbouw

In de bovenbouw bereiden we het vak Economie uit. We gaan dan vooral kijken naar de macro-Economie: de Economie van een land (voor ons natuurlijk Nederland) en de wereldeconomie. Centraal daarbij staat het doel van de Economische Wetenschap: het bereiken van een zo groot mogelijke welvaart. Simpel gezegd: Hoeveel van onze wensen kunnen we realiseren?

Het ging over onderwerpen die zich in je directe leefomgeving afspeelden, bijvoorbeeld zakkeld, sparen, werken, overheid enz. In de bovenbouw zul je een aantal onderwerpen wel weer tegenkomen, maar het zal een stuk moeilijker/complexer worden. Je zult meer als buitenstaander leren kijken naar verschillende situaties, je zult verbanden leren leggen tussen verschillende situaties en er verklaringen voor leren geven. Sinds een paar jaar werken we met een nieuw examenprogramma bij Economie.

De doelstelling van het nieuwe Economie examenprogramma is

"Het vak Economie bereidt leerlingen voor op een adequate deelname aan het maatschappelijk verkeer. Dit betekent dat leerlingen met behulp van de belangrijkste economische concepten de economische verschijnselen in de maatschappij begrijpen, verschijnselen waar ze als persoon in de verschillende rollen binnen huishouden, bedrijven of overheidsinstellingen mee te maken krijgen en waarbinnen zij beslissingen moeten nemen of waar zij als lid van de (nationale en internationale) samenleving mee te maken krijgen".

Een hele mooie doelstelling, maar wat bedoelen ze nu?

Belangrijk is dat jij de betekenis en de relevantie van de Economie gaat inzien. Dit doen we aan de hand van economische theorieën, die we je gaan bijbrengen. Economie gaat verder dan het reproduceren van feitenkennis of het aanleren van trucjes. Je zult er dus echt zelf mee aan de slag moeten!

Concepten

We gaan je proberen een beter begrip bij te brengen van de maatschappij waarin jij leeft en waarin economische mechanismen (concepten) een rol spelen. Bij de economielessen staan er 8 concepten centraal:

1. Vaardigheden
2. Concept Schaarste
3. Concept Ruil
4. Concept Markt
5. Concept Ruilen over de Tijd
6. Concept Samenwerken en onderhandelen
7. Concept Risico en informatie
8. Concept Welvaart en groei
9. Concept Goede tijden, slechte tijden
10. Onderzoek en experiment
11. Keuzeonderwerpen

Je leert kijken met een economische bril naar situatie en contexten. Je kunt dan economische concepten herkennen en toepassen. Een context is een herkenbare situatie of gebeurtenis waarin de genoemde concepten een rol spelen.

Theorie en praktijk

We zullen in de lessen een link leggen tussen de theorie en praktijk. Hierdoor wordt het vak levendiger en ook interessanter. We zullen je uitdagen om zelf ook meer bezig te zijn met economische onderwerpen die je dagelijks via verschillende media tot je krijgt.

Bij het vak Economie zal er ook een groot beroep gedaan worden op je wiskundige vaardigheden.

Dit zal bij zeker 40% van de lesstof nodig zijn. Het is dan ook zeker niet verstandig om Economie zonder Wiskunde in je pakket te kiezen.

Plaatsing binnen de opleiding

Economie kan in de profielen CM, EM, NG en NT worden gekozen.

Mogelijkheden met dit vak voor studie en beroep

Met het vak Economie in je pakket heb je de mogelijkheid om naar zeer veel vervolgoedingen door te stromen:

Op het HBO heb je een breed scala aan Economische opleidingen, Commerciële Economie, Bedrijfseconomie, Accountancy, International Business school. (Vraag je vakdocent gerust om meer informatie over alle economische opleidingen die er zijn.) Ook kun je bijvoorbeeld Bedrijfskunde gaan studeren, Hotelmanagement, Eventmanagement, Communicatie, Human Resource Management of natuurlijk een lerarenopleiding. Aan de universiteit kun je bijvoorbeeld de volgende studies volgen: Economie (diverse richtingen), Bedrijfskunde, Politicologie en Rechten etc.

Economie is niet alleen belangrijk voor een vervolgoeding. In elk beroep dat je later gaat uitoefenen krijg je te maken met economie. Zo krijg je als werknemer te maken met lonen, arbeidsvoorwaarden, belastingen, vakbonden, enzovoort. Misschien wil je later zelfs een eigen zaak beginnen. Zeker in dat geval is Economie echt een vak voor jou!!

Heb je nog vragen of twijfel je of Economie een vak voor jou is, vraag het aan je eigen docent of een van de andere Economie docenten.

Bedrijfseconomie

Liever een filmpje kijken? Kijk [het informatiefilmpje](#) over het vak:

Algemeen

In een organisatie werken mensen samen. Een *organisatie* kan een bedrijf zijn, zoals een accountantskantoor, een cd-winkel of een fabriek. Ook een school, de gemeente of een tennisvereniging zijn voorbeelden van *organisaties*.

We maken onderscheid tussen commerciële organisaties en niet-commerciële organisaties.

Bij commerciële organisaties gaat het om het maken van winst. Je kunt dan denken aan grote bedrijven, die over de hele wereld vestigingen hebben ('multinationals' zoals Philips, KLM, ABN-AMRO, enz.), maar ook aan kleine(re) bedrijven zoals de supermarkt op het dorp of de schoenmaker op de hoek. Niet-commerciële organisaties zijn in de eerste plaats niet gericht op het maken van winst. Dan gaat het bijvoorbeeld om verenigingen waar het belang (en het plezier) van de leden voorop staat.

Voor zowel commerciële als niet-commerciële organisaties gelden dezelfde regels (wetten) als het gaat om leiding geven, de administratie bijhouden, leningen afsluiten, enz. Om leiding te geven in een organisatie moet je handig met allerlei gegevens kunnen omspringen. Je neemt immers beslissingen op grond van informatie uit verslagen, (financiële) overzichten en getallen. Bovendien moet je de organisatie (de mensen en de regels) goed kennen.

Wat leer je bij bedrijfseconomie?

Bij *Bedrijfseconomie* (officieel: '*bedrijfseconomie, ondernemerschap en financiële zelfredzaamheid*') leer je de belangrijkste 'regels' en vaardigheden die je nodig hebt als je werkt en/of leidinggeeft in een organisatie.

Daarnaast wordt ook aandacht geschonken aan financiële beslissingen die je als privépersoon moet nemen. Bijvoorbeeld: huur of koop ik een huis? Als ik ga samenwonen, kies ik dan voor een samenlevingscontract of kies ik toch voor trouwen? Welke verzekeringen moet ik allemaal afsluiten? En wat zijn de (financiële) consequenties van die keuzes.

Waarin verschilt dit vak met de onderbouw

Het vak Bedrijfseconomie komt als vak niet voor in de onderbouw. Het vak economie gaat vooral over de economie van een land als geheel en kijkt naar de samenhang tussen groepen zoals consumenten, bedrijven, de overheid en het buitenland. Bij het vak economie gaat het bijvoorbeeld over de ontwikkeling van de rente in het algemeen. Waarom verandert de rente en welke rol spelen de banken en Europese Centrale Bank hierbij?

Bij bedrijfseconomie bekijk je het individu in relatie tot de genoemde groepen. Je leert bijvoorbeeld wat een renteverandering voor gevolgen kan hebben voor een gezin of voor een specifiek bedrijf. Een bedrijf dat relatief veel heeft geleend, is kwetsbaarder voor veranderingen in de rentestand. Datzelfde geldt voor een privépersoon; als je een duur huis met een hypothecaire lening hebt gekocht en de rente gaat stijgen, wat betekent dat dan voor jouw portemonnee?

Is bedrijfseconomie iets voor jou?

Als je nieuwsgierig bent naar de financiële gevolgen van jouw persoonlijke beslissingen dan is bedrijfseconomie misschien wat voor jou. Daarnaast wil je ook graag weten hoe organisaties werken, zowel financiële aspecten van organisaties als organisatorische aspecten. Je moet daarbij kunnen uitleggen wat voor gevolgen financiële en niet-financiële beslissingen hebben binnen een organisatie. Hierbij is de oorzaak de beslissing, dit is de reden waarom iets gebeurt. Het gevolg vertelt je wat er daarna, door deze beslissing, gebeurt.

Vaardigheden die je daarbij vooral nodig hebt:

- Je bent in staat om verbanden te leggen
- Je kunt conclusies trekken op basis van teksten, cijfers en tabellen
- Je bent rekvaardig en kunt (eenvoudige) wiskundige vergelijkingen opstellen en oplossen

Plaats binnen de opleiding

In de bovenbouw kun je BE kiezen als profielkeuzevak in het EM-profiel of in het vrije deel van de profielen. In HAVO-4 krijg je, naast de gebruikelijke repetities ook twee theoretische schoolexamens. In HAVO-5 volgen nog twee schoolexamens. In dat schooljaar heb je geen repetities meer.

Mogelijkheden met dit vak voor studie en beroep

Bedrijfseconomie is handig (en eigenlijk noodzakelijk) als je een economische vervolgopleiding wilt gaan doen. Je leert bij BE heel veel dingen die op een HBO- of universitaire opleiding weer terugkomen, zoals boekhouden, balansen lezen en maken, financiering (hoe kom ik als bedrijf aan geld), marketing en nog heel veel meer. Verder leer je ook te werken met spreadsheets (Excel). Bedrijfseconomie is daarom vooral handig als je later een economische functie bij een bedrijf wilt of als je een eigen bedrijf(je) wilt beginnen.

Daarnaast helpt bedrijfseconomie je ook bij het maken van beslissingen als privépersoon. In dat kader heeft iedereen wat aan het vak bedrijfseconomie.

De docenten BE, mevrouw De Korte (KRT) en meneer Goossens (GSS), vertellen je er graag meer over.

Natuur, Leven & Technologie

Algemeen

NLT zoals het vaak wordt genoemd is een relatief nieuw vak. De CSW hoort tot de groep van scholen die het vak als eerste hebben ingevoerd. Dit vak is anders dan andere vakken. Zo gaat het vak niet uit van het aanleren van basiskennis waar eventueel een toepassing bij hoort, maar van problemen waarvoor kennis uit allerlei verschillende vakken nodig is om ze op te lossen.

Waarin verschilt dit vak met de onderbouw

In NLT komen inzichten uit verschillende vakken aan de orde. Vooral uit Wiskunde, Scheikunde, Biologie, informatica, Natuurkunde, techniek en fysische geografie. Het vak sluit ook zoveel mogelijk aan bij nieuwe ontwikkelingen in de wetenschap, de maatschappij en de techniek. Het gaat niet alleen om het aanleren van kennis maar ook om het leren oplossen van problemen en het leren ontwerpen. Op de HAVO bestaat het vak uit zeven modules van 40-60 SBU. Na een startmodule over Forensisch Onderzoek komen totaal verschillende onderwerpen in de modules aan de orde. Bijvoorbeeld vragen als: hoe knip je DNA, wat moet je doen bij een hartstilstand, hoeveel warmte lekt er uit een huis en hoe kunnen we dijken aanpassen zodat we op Walcheren droge voeten houden?

Gedeeltelijk zal het vak bij ons op school gegeven worden, maar omdat er nogal eens bijzondere apparatuur e.d. nodig is, zullen ook een aantal lessen op de Hogeschool Zeeland gegeven worden of komt een gastdocent van Hogeschool Zeeland naar onze school. Daarnaast staan er bij sommige modules ook nog excursies op het programma.

Plaats binnen de opleiding

Er zijn in het technisch segment van het HBO nogal wat studies waar de instroomeis is dat je of een NT profiel hebt, of een NG profiel met Natuurkunde of NLT. Studies als autotechniek, bouwkunde, elektrotechniek, industrieel ontwerpen en forensisch onderzoek horen daarbij. Voor sommige van die studies geldt dat je een betere startpositie hebt als je ook NLT in je NT en/of NG-profiel hebt gedaan. NLT beweegt zich op het grensvlak van veel vakken, om het vak goed te kunnen volgen, is het nodig dat je iets meer weet van die vakken. Daarom moet je op de CSW een NG of een NT-profiel gekozen hebben. NLT is een profielkeuzevak in NG en NT. Dat betekent dat je het als profielkeuze vak of als vak in het vrije deel kan kiezen als je een natuurprofiel hebt gekozen.

Studievaardigheid

In het vak NLT gaat het om de vaardigheden die ook bij vakken Biologie, Natuurkunde, Scheikunde, Wiskunde en Aardrijkskunde van toepassing zijn. Dat zijn naast de leervaardigheden, vooral praktische vaardigheden. Je moet doormiddel van samenwerken vaak practica uitvoeren en de meting kunnen analyseren en hieruit conclusies trekken.

Mogelijkheden met dit vak voor studie en beroep

Dit vak is geschikt voor alle "technische" vakken en beroepen. Het voordeel is dat je dan bij NLT al geleerd hebt om je op de grensvlakken van verschillende vakken te bewegen. Daarnaast werk je bij NLT vaak aan groepsopdrachten zoals dat ook op een HBO gedaan wordt.

Vragen?

Voor vragen hoe NLT het best past in je Havo-examen en wat de toekomstmogelijkheden zijn, kun je uiteraard het beste terecht bij de vakdocenten, voor vragen over de inhoud van het vak kun je goed terecht bij de heer J.B. Coenen, de heer M.A.T. Heijnen, de heer A. de Kruijff en de heer R.J. Meier.

Natuurkunde

Algemeen

Als je overweegt Natuurkunde te kiezen zijn er een paar dingen waar je op moet letten. Hieronder staan de belangrijkste zaken genoemd. Wat er natuurlijk niet staat is wat je moet kiezen. Dat hangt namelijk van je zelf af. Jij zult moeten kiezen, al zullen je natuurkunde docent en bijvoorbeeld je mentor en je ouders, je daar natuurlijk wel bij willen helpen.

Waarin verschilt dit vak met de onderbouw

Je komt onderwerpen uit de onderbouw weer tegen, maar ook een groot aantal nieuwe. Je gaat nu overal dieper op in. Dat geldt voor bewegingen, voor de bouw van atomen, elektriciteit, enz. Nieuwe onderwerpen zijn bijvoorbeeld trillingen en golven, straling en aarde en heelal. Hoe snel ga je als je van de drie meter plank springt, hoe gebruik je elektronica om je hartslag te meten. Dat zijn maar een paar van de vragen die aan de orde komen.

Plaats binnen de opleiding

- Binnen het EM-profiel kan natuurkunde in het vrije deel gekozen worden.
- Binnen het NG-profiel kan natuurkunde in het profieldeel of het vrije deel gekozen worden.
- Binnen het NT-profiel is natuurkunde verplicht.

Studievaardigheid

Welke studievaardigheden heb je nodig en is natuurkunde een moeilijk vak?

Dat is nogal verschillend. De een vindt het moeilijk, de ander niet. Wel geldt dat het rekenwerk steeds lastiger wordt en dat het tempo hoger wordt. Je moet de stukken waar veel rekenwerk in voorkomt in de derde klas niet al te lastig vinden en met wiskunde moet je nu eigenlijk ook niet schrikken van de moeilijke sommen. Het is ook belangrijk dat je een goed voorstellingsvermogen hebt. Het is al met al vaak best lastig maar je moet niet te gauw denken: "dat kan ik niet". Als je weet wat je wilt en als je jezelf daarvoor wilt inzetten, kom je vaak verder dan menigeen denkt. Bij twijfel kun je het beste met je leraar overleggen.

Waarom zou ik Natuurkunde kiezen?

1. Allereerst omdat je het leuk vindt. Er zijn veel leerlingen die plezier hebben in het oplossen van problemen, of die het leuk vinden om te begrijpen hoe dingen werken. Naarmate je verder komt zul je ook zien dat veel dingen met elkaar te maken hebben, je gaat verbanden zien die je vroeger niet zag. Vind je Natuurkunde echt niet leuk, maar wil je alleen maar mogelijkheden openhouden, bedenk je dan nog eens goed voor je het kiest.
2. Omdat je het vak op je examenlijst moet hebben staan, om die vervolgstudie te kunnen doen die je op het oog hebt. Er zijn ook nogal wat vakken die met techniek, gezondheid of landbouw te maken hebben waarvoor Natuurkunde niet verplicht is maar waar je in je studie veel meer kans van slagen hebt als je Natuurkunde hebt gekozen.
3. Omdat je dingen leert die je in je vervolgstudie goed kunt gebruiken: soms heel direct, zoals bij fysiotherapie, soms omdat je een manier van denken aanleert die ook elders waardevol is. Wist je bijvoorbeeld dat twee van de drie Nederlandse Nobelprijswinnaars economie ook Natuurkunde gestudeerd hebben?

Mogelijkheden met dit vak voor studie en beroep

Ik heb toch NLT, dan weet ik toch al genoeg van Natuurkunde?

NLT bevat naast natuurkundige onderwerpen ook Biologie, Scheikunde, Wiskunde en Aardrijkskunde. Je leert op een manier die je o.a. laat zien hoe vakken samenhangen en hoe je onderzoek doet. Voor de basiskennis van een bepaald vak moet je echt bij dat vak zelf zijn.

Is het zinvol om Natuurkunde te kiezen nu ik toch geen natuurprofiel heb?

Eigenlijk geldt hier gewoon hetzelfde als bij het antwoord op de eerste vraag. Je kiest een ander profiel maar je vindt Natuurkunde een leuk vak dat je een stuk algemene ontwikkeling geeft, dat je in je vervolgstudie of loopbaan goed kunt gebruiken. Ook zijn er vervolgopleidingen die Natuurkunde eisen maar waarvoor je geen natuurprofiel nodig hebt.

Vind je techniek of gezondheid leuk, maar aarzel je om alle vakken voor een natuurprofiel te kiezen, dan is een maatschappijprofiel met Natuurkunde in het vrije deel soms een goed alternatief.

Op de site [exactwatjezoekt](#) vind je informatie over opleidingen in de exacte richting waar je vaak natuurkunde voor nodig hebt. Op de site [youchooz](#) vind je informatie over opleidingen in de gezondheidszorg waar je soms natuurkunde voor nodig hebt.

Scheikunde

Algemeen

Dit schooljaar heb je voor het eerst scheikunde gevolgd. In de tweede klas heb je een beetje kennism gemaakt met scheikunde bij het vak Nask. Nu krijg je in de derde klas een duidelijker beeld van de scheikunde in ons dagelijks leven. HAVO.

Waarin verschilt dit vak met de onderbouw.

In de onderbouw leer je voornamelijk onderscheid te maken tussen atomen en moleculen en maak je kennis met processen als scheidingstechnieken en enkele chemische reacties. In de bovenbouw zal je enkele nieuwe type deeltjes leren kennen en ga je onderzoeken welke chemische reacties er zoal zijn.

De volgende vragen worden bijvoorbeeld beantwoord:

- Waarom lossen zout en suiker goed op in water en olie niet?
- Hoe kan het dat zout water stroom geleidt?
- Hoe maak ik een biologisch afbreekbaar plastic?
- Als ik Glorix en azijn meng, ontstaat chloor. Hoe kan dat?
- Hoe maak je een batterij?
- Hoe bepaal je het vitamine-C-gehalte in een sinaasappel?

Ben je nieuwsgierig naar het antwoord op deze vragen? Dan is scheikunde zeker iets voor jou! Bij de schoolexamens krijg je naast schriftelijke toetsen ook een practicumtoets. Daarbij beoordelen we hoe je verschillende proeven uitvoert. Het eindexamen is een schriftelijke toets.

Plaats binnen de opleiding

Scheikunde is een verplicht vak in beide natuurprofielen. Zowel bij Natuur en Gezondheid als bij Natuur en Techniek is scheikunde verplicht. Tussen het NG- en NT-profiel onderling is er geen verschil in lesstof. Je kunt uiteraard ook het vak kiezen in je vrije deel als je één van de andere profielen hebt gekozen.

Studievaardigheid

Goede rekenvaardigheid is wenselijk. Ook is het een voordeel als je je een reactie kunt inbeelden in moleculen of andere deeltjes. Uiteraard ga je practicum doen, dus praktische vaardigheden is wel handig, maar geen vereiste.

Scheikunde kan ook handig zijn bij de niet-N-profielen, omdat je een gestructureerde manier van denken aanleert en gemakkelijker ingewikkelde problemen kunt overzien en oplossen. Vooral dit laatste is een belangrijk voordeel als je bijvoorbeeld een managementopleiding wilt gaan doen.

Mogelijkheden met dit vak voor studie en beroep

Het belangrijkste is natuurlijk dat je het een leuk vak vindt en dat je nieuwsgierig bent. Scheikunde is nodig bij een aantal opleidingen in het HBO, zoals het Hoger Laboratorium Onderwijs (HLO).

Maar ook bij andere opleidingen is Scheikunde erg belangrijk. Denk dan eens aan beroepen als levensmiddelentechnoloog, diëtist, fysiotherapeut, mondhygiënist en verloskundige. Bekijk eens de site: www.exactwatjezoekt.nl onder het kopje 'studiekeuze' kan je zoeken naar vele bèta-studies en je kan de opleidingen vergelijken met elkaar.

Kortom: er zijn genoeg redenen om een natuurprofiel te kiezen in de bovenbouw.

Als je nog twijfelt, vraag dan gerust een van de scheikundedocenten om advies.

Vele chemische reacties gaan niet vanzelf, je moet er eerst energie **instoppen**

Dit geldt ook voor het vak scheikunde in de bovenbouw. Het gaat niet vanzelf, ook hiervoor is energie nodig.

Biologie

Algemeen

Biologie is één van de vakken die je in de tweede helft van de derde klas niet meer hebt gehad, maar die je in de vierde klas wel weer in je profiel kunt kiezen. In het NG-profiel behoort biologie tot het verplichte profieldeel. In het NT-profiel is biologie een keuzevak in het profieldeel. In de overige profielen kun je biologie in het vrije deel kiezen. Om te bepalen of je biologie in je profiel wilt kiezen, is het belangrijk om je op het vak te oriënteren. Welke thema's worden er behandeld bij biologie in de havo bovenbouw? En voor welke vervolgopleidingen en beroepen is het vak biologie van belang?

Denk eens na over de volgende vragen over jezelf:

- Vond je biologie in de onderbouw een interessant vak?
- Had je meestal goede cijfers voor het vak biologie?
- Ben je geïnteresseerd in (een bepaald onderdeel van) het menselijk lichaam?
- Ben je geïnteresseerd in de natuur / houd je ervan om buiten in de natuur te zijn?
- Lijkt het je leuk om later in een laboratorium te werken?
- Houd je van tuinieren of van verzorging van dieren?
- Wil je iets doen aan milieuproblemen, zoals klimaatverandering of plastic afval?

Verschillen onderbouw - bovenbouw

Als je één of meer van deze vragen met "ja" hebt beantwoord, dan is het vak biologie misschien wel iets voor jou. In Havo 4 en Havo 5 worden onderwerpen die je al kent uit de onderbouw verder uitgediept. Onderwerpen die in de onderbouw behandeld zijn, zijn bijvoorbeeld de bouw en werking van de spijsverteringsorganen, de ademhalingsorganen, voortplanting, cellen en celdeling, stofwisseling, de ordening van het planten- en dierenrijk en het milieu. Daarnaast komen in de bovenbouw nieuwe onderwerpen aan de orde, zoals zintuigen, zenuwstelsel, erfelijkheid, evolutie, gezondheid en sportbiologie. Houd er rekening mee dat bij sommige onderwerpen een stukje scheikunde behandeld gaat worden.

Als je al Mavo-examen gedaan hebt met biologie in je pakket, zullen deze onderwerpen in het algemeen wel bekend zijn. De Havo-lesstof gaat dieper op de onderwerpen in en de vorm van vraagstelling bij toetsen vereist meer inzicht. Het is overigens ook mogelijk om biologie in een Havo-profiel te kiezen als je het vak niet in je Mavo XL-pakket hebt. Tot het Havo eindexamenprogramma behoort ook een zelfgekozen praktisch onderzoek, dat je samen met een klasgenoot uitvoert en waar je een werkstuk van maakt (profielwerkstuk).

Studievaardigheden

Het vak biologie is voor een groot deel theorie, maar praktijk is bij dit vak ook een belangrijke component. De praktische vaardigheden bestaan uit vaardigheden die nodig zijn om natuurwetenschappelijk onderzoek te kunnen doen (bijvoorbeeld microscopie en een aantal snijpractica).

Mogelijkheden voor studie en beroep

Voor welke vervolgoopleidingen en beroepen is biologische kennis noodzakelijk of handig? Achterin deze brochure vind je een overzicht voor welke Hbo-opleidingen biologie noodzakelijk is. Denk bijvoorbeeld aan alles wat met geneeskunde en verpleegkunde te maken heeft (niet alleen de verpleegkunde zelf, maar ook beroepen als tandarts- of apothekersassistente, verloskundige, fysiotherapeut, laboratoriumanalist, die-renverzorger). Ook bij sportopleidingen is kennis over het menselijk lichaam belangrijk. Andere beroepsrichtingen waarbij biologische kennis wordt toegepast, zijn bijvoorbeeld landbouw, landinrichting en milieukunde. Bij veel gemeenten, kwekerijen en waterleidingbedrijven hebben ze mensen in dienst met een biologisch getinte opleiding, die moeten zorgen voor een juiste afweging van de belangen van mensen en natuur in ons land. Een vrij jonge en snel groeiende tak van het bedrijfsleven is de biotechnologie. Daarbij gaat het onder andere om de productie van voedings- en geneesmiddelen, de keuring daarvan, en ook om onderzoek op dit gebied. Tenslotte kun je, zoals bij veel andere vakken, natuurlijk ook aan onderwijs denken.

Al dit soort opleidingen en beroepen zijn vrij "exact" van karakter. Naast biologie zullen in het algemeen de vakken natuurkunde en scheikunde gewenst of zelfs vereist zijn. Voor het vak biologie zelf is het ook zeker handig om scheikunde in je pakket te hebben, omdat sommige onderwerpen tot op molecuulniveau worden behandeld. Het is echter ook mogelijk om biologie te kiezen in het vrije deel van het CM-profiel of het EM-profiel.

Kunst

Algemeen

Kunst Algemeen (KuA)

Het algemene deel van Kunst is theoretisch van aard. Het kent een centraal schriftelijk eindexamen. In het examen worden kennis en vaardigheden getoetst over vier verschillende kunst disciplines: beeldende vormgeving, dans, drama en muziek.

Je krijgt in de lessen en op het examen te maken met allerlei voorbeelden uit de onderwerpen:

- De cultuur van de kerk in de 11^e t/m de 14^e eeuw
- De hofcultuur in de 16^e en 17^e eeuw
- De burgercultuur in de 17^e eeuw
- De cultuur van romantiek en realisme in de 19^e eeuw
- De cultuur van het moderne in de 20^e eeuw
- De massacultuur vanaf 1950

Deze onderwerpen worden benaderd vanuit verschillende invalshoeken:

Kunst en Religie, Kunstenaar en Opdrachtgever, Kunst en Vermaak, Kunst en Wetenschap en Kunst Intercultureel.

In de eerste plaats moet je belangrijke termen en begrippen uit de verschillende disciplines goed leren gebruiken. Daarnaast is het nodig dat je informatie over kunst en cultuur leert herkennen, beschrijven en toepassen.

Verder is het van groot belang dat je adequaat met bronnenmateriaal leert omgaan.

Van de zes genoemde onderwerpen worden er per examenjaar drie aangewezen.

De stof wordt d.m.v. een Centraal Examen getoetst. Het tweede deel van het vak Kunst omvat op de CSW beeldende vormgeving of muziek.

Kunst Beeldend

Het lessenprogramma beeldende vormgeving bestaat uit vak-theoretische en praktische onderdelen. Je moet voor de theoretische kant van het vak het werk van beeldende kunstenaars en vormgevers leren beschrijven, onderzoeken en interpreteren. Je leert het werk van anderen te vergelijken met eigen werk en je leert het eigen werkproces beschrijven en evalueren. Tijdens de praktische activiteiten bij dit vak leer je beeldende problemen onderzoeken, ideeën ontwikkelen en uitvoeren. Je maakt op zichzelf staande werkstukken en werkstukken met een gebruiksfunctie. Je leert doelgericht werken met beeldende middelen en je werk zo te presenteren dat beschouwers inzicht krijgen in het werkproces.

Kunst Muziek

Het lessenprogramma muziek bestaat ook uit vak-theoretische en praktische onderdelen. Voor de vak-theorie ben je bezig met luisteren, met muzieknootjes, met het analyseren en interpreteren van muziek en allerlei ontwikkelingen in de muziek in verschillende omgevingen en culturen.

Het praktische deel bestaat uit zingen, musiceren, improviseren en componeren. Het eindresultaat kan worden gepresenteerd aan medeleerlingen in een tentoonstelling dan wel een concert. Het kan ook getoetst worden in een praktische opdracht die alleen door de docent beoordeeld wordt.

Door middel van een schoolexamen, dat bestaat uit verschillende onderdelen, wordt dit deel van het vak Kunst getoetst.

Waarin verschilt dit vak met de onderbouw?

In de onderbouw worden de vakken beeldende vorming en muziek als aparte vakken aangeboden. Binnen deze aparte vakken komen veel thema's en onderwerpen die hierboven bij KuA worden genoemd al op een speelse manier aan bod. In de bovenbouw wordt Kunst een examenvak waaraan strikte eisen worden gesteld.

Studievaardigheden

Je moet kunnen analyseren, ontwerpen en uitvoeren

Plaats binnen de opleiding

Kunst is een keuzevak in het profiel Cultuur en Maatschappij.

Kunst kan ook in het vrije deel gekozen worden bij de andere profielen.

Het vak Kunst heeft een algemeen en een specifiek deel. In het specifieke deel kun je op de CSW kiezen uit kunst Beeldende Vormgeving, of kunst Muziek.

Mogelijkheden met dit vak voor studie en beroep

Kunstvak opleidingen

Vormgeving studies: Product design, Fashion design, Interaction design, Graphic design of Audiovisueel design. Ook kun je denken aan opleidingen als styling, mode, fotografie, illustratie, film en video, binnenhuisarchitectuur, theatervormgeving en game making.

Om tot deze opleidingen te worden toegelaten moet je naast je diploma een portfolio overleggen waaruit jouw motivatie en capaciteiten blijken en moet je vaak aanvullend auditie doen.

De eisen zijn streng en verschillen per opleiding. Ook hier is de keuze voor het vak Kunst een prima basis.

Pabo

Gezien de toenemende belangstelling die er op dit moment binnen het Basisonderwijs is voor Beeldende Vorming en Muziek is een keuze voor dit vak een prima basis om aan de PABO-opleiding te beginnen. Je wordt daar opgeleid om als docent breed inzetbaar te zijn. Creatieve doeners zijn in het Basisonderwijs zeer gewild.

Zorg, welzijn en hulpverlening

In steeds meer opleidingen binnen deze sector spelen kennis en vaardigheden op beeldend vlak en muziek een belangrijke rol.

Bewegen Sport en Maatschappij

Algemeen

Iets voor jou?

- Vind je het leuk om met sport en alles wat daar mee te maken heeft bezig te zijn en zou jij je er best wat verder in willen verdiepen?
- Wil je naar de sportacademie, in de gezondheidszorg, fysiotherapie, bewegingstherapie, verpleegkunde, bij de politie of in het leger?
- Of wil je als vrijwilliger actief zijn in een sportvereniging als trainer, begeleider of als scheidsrechter?

Dan is BSM in de bovenbouw in het vrije deel iets voor jou!

Wat moet je kunnen? Moet je een goede sporter zijn?

- Nee, dat hoeft niet, je moet gewoon redelijk mee kunnen doen. Het is wel verstandig om met je sportdocent te bespreken of je voldoende in je mars hebt.
- Wel moet je interesse hebben in sport en bewegen en de achtergronden ervan. Daarbij moet je je niet richten op één specifieke sport, want zoals je hieronder kunt lezen bestaat het programma uit verschillende sportonderdelen.
- Je moet het leuk vinden in bewegingssituaties leiding te geven, want je leert bewegingssituaties te ontwerpen en je zult de rol van coach, instructeur, scheidsrechter, observator of organisator vervullen.

BSM is verdeeld over 4 domeinen:

Bewegen, bewegen en regelen, bewegen en gezondheid, bewegen en samenleving.

Bewegen betekent het vergroten van je vaardigheid in een paar spelen, turnen, dansen, atletiek, zelfverdediging en activiteiten naar keuze.

Bij de keuzeactiviteiten denken we vooral aan sporten die we normaal op school niet vaak doen zoals survivalactiviteiten, skiën (in de hal), mountainbiken en zeilen. E.e.a. is wel afhankelijk van de mogelijkheden en de kosten.

Bij *bewegen en regelen* gaat het vooral om het leren vervullen van leidinggevende rollen bij bovenstaande onderwerpen. Bijvoorbeeld bij onderlinge instructie en het organiseren van activiteiten.

Bij *bewegen en gezondheid* gaat het vooral om achtergrondkennis van de relatie tussen bewegen en gezondheid, het opzetten van een trainingsprogramma, het verbeteren van je eigen fitheid en blessurepreventie.

Bewegen en samenleving laat zaken aan de orde komen zoals supportersgeweld, sportsponsoring, dopinggebruik, relatie sport en media, effecten van sportbeoefening op milieu, sportiviteit, spelbederf en spelverruwing.

Waarin verschilt dit vak met de onderbouw

In de onderbouw is er geen BSM. Als we het vergelijken met de gewone les LO dan valt op dat bij het onderdeel bewegen meer inbreng van de leerlingen wordt verwacht. Het is niet meer zo dat de docent altijd instructie geeft. De leerlingen bereiden zelf delen van de les voor en geven elkaar aanwijzingen. De overige drie onderdelen zoals ze hierboven beschreven zijn zie je maar weinig terug in de gewone lessen BO. Die zijn typisch voor BSM. Als je de Talent Special S&H hebt gevolgd heb je misschien wel gemerkt dat daar wel de 4 genoemde domeinen in de lessen terug te vinden waren. De Talent Special S&H is dan ook een goede voorbereiding voor BSM. Als je het leuk vond in de Talent Special om stukjes les voor te bereiden en te geven, dan is BSM zeker wat voor jou.

Een verschil met de lessen BO en de Talent Special is dat van de drie uur per week die je les krijgt er twee praktijken zijn en één theorie uur. Er moet dus ook wat "geleerd" worden.

Het aantal lesuren

In HAVO-4 en het eerste halve jaar van HAVO-5 heb je 3 uur les: twee uur praktijk (blokkuur) en één uur theorie. In HAVO-4 wordt ook nog van je verwacht dat je de maatschappelijke stage invult met het begeleiden van een sportieve en leidinggevende activiteit, bijvoorbeeld trainen geven of helpen bij een training,

Maar bij BSM wordt meer van je verwacht. Verantwoordelijkheid nemen en plannen zijn belangrijk voor bijvoorbeeld het organiseren van een sportdag of jullie eigen BSM-kamp. In de lessen moet je kunnen samenwerken en feedback durven geven en ontvangen. Je zult leiding gaan geven aan klasgenoten en tijdens je stage aan kinderen van de sportvereniging. Dat vraagt vaardigheden op het gebied van presenteren.

Het belangrijkste is dat je plezier hebt in het beoefenen van veel verschillende sporten. Als je het liefst alleen voetbalt en volleybal, turnen of dansen helemaal niets vindt, dan is BSM niet de juiste keuze voor jou.

Plaats binnen de opleiding

BSM is een examenvak dat gekozen kan worden bij alle profielen in de vrije ruimte.

Studievaardigheid

Net als bij de andere vakken zal je gewoon dingen moeten leren: Je moet weten wat er gebeurt met je lichaam bij inspanning, hoe je spieren werken, wat je het beste kunt eten bij inspanning, wat er vroeger aan sport werd gedaan, wat een goede warming up is, wat erbij organiseren van een sportdag komt kijken etc.

Mogelijkheden met dit vak voor studie en beroep

BSM is een vak dat je voorbereidt op een opleiding waarbij bewegen een rol speelt. Maar dat niet alleen. Je leert ook andere vaardigheden die belangrijk zijn voor iemand die zich bezighoudt met organiseren, leidinggeven, presenteren, samenwerken en analytisch observeren.

Het zijn vaardigheden die belangrijk zijn bij een opleiding tot sportdocent, uniforme beroepen zoals het leger en de politie, bewegingstherapeut etc. maar ook als je de pabo wilt gaan doen kan het een goede voorbereiding zijn.

4. Regeling aanmelding en toelating hoger onderwijs

Geldend van 01-09-2024 t/m heden

Geraadpleegd op 05-12-2024

Bijlage B. Nadere vooropleidingseisen voor opleidingen van het hoger beroepsonderwijs

1. In deze bijlage wordt verstaan onder:

NT: profiel natuur en techniek

NG: profiel natuur en gezondheid

EM: profiel economie en maatschappij

CM: profiel cultuur en maatschappij

be: bedrijfseconomie

biol: biologie

dutl: Duitse taal en cultuur

fatl: Franse taal en cultuur

econ: economie

m&o: management en organisatie

maw: maatschappijwetenschappen

o&o: onderzoek & ontwerpen

schk: scheikunde

nat: natuurkunde

nl: natuur, leven & technologie

wisA: wiskunde A

wisB: wiskunde B

2^emvt: tweede moderne 'vreemde' taal

2. Verklaring van de in deze bijlage gebruikte symbolen:

*: dit profiel geeft toelatingsrecht tot de betreffende opleiding

#: dit profiel geeft geen toelatingsrecht tot de betreffende opleiding, maar het instellingsbestuur kan bepalen dat de kandidaat die niet voldoet aan de nadere vooropleidingseisen, toch wordt ingeschreven, onder de voorwaarde dat blijkens een onderzoek wordt voldaan aan inhoudelijk daarmee vergelijkbare eisen

Associate degree-instroom met havo-diploma

Wat is een associate degree?

Een associate degree (Ad) is een tweejarige hbo-opleiding. Het niveau is NLQF 5 en ligt daarmee tussen een mbo-4 (NLQF 4) en een hbo-bachelor (NLQF 6).

Praktijkgericht

Een associate degree is meer gericht op de praktijk dan een hbo-bachelor. Je leert de theorie en gaat daar direct mee aan de slag in de praktijk. Je wordt opgeleid tot een specifiek beroep. Bij sommige associate degrees is er zelfs een samenwerking met het bedrijfsleven, waardoor je opdrachten uitvoert bij bedrijven in de buurt.

Als je klaar bent

Een associate degree is een internationaal erkend diploma. Nadat je klaar bent, kun je ermee solliciteren op banen met een niveau tussen mbo-4 en hbo in. Je kunt er ook voor kiezen om door te sturen. Vaak kun je met een associate degree vrijstellingen krijgen bij een hbo-bachelor. Zo kun je een hbo-bachelor verkort afronden.

Voor wie is het interessant?

Een associate degree is voor jou interessant als je:

- een mbo-4-diploma hebt en graag wil doorleren, maar een vierjarige hbo-bacheloropleiding te lang vindt.
- werkt (op mbo-4- of havo-niveau) en je wil je graag verder specialiseren in je beroep.
- een havo- of vwo-diploma hebt, maar (nog) geen vierjarige hbo-bacheloropleiding wilt volgen.

Benieuwd of er een Ad voor jou is? **[Bekijk alle associate degrees.](#)**

Bron: studiekeuze123.nl

Associate Degree - Economie (instroom met havo-diploma)

Opleidingen	NT	NG	EM	CM
Ad Accountancy	*	econ of m&o of be	*	(econ of m&o of be) + (wisA of wisB)
Ad Bedrijfskunde	*	*	*	*
Ad Business Studies Logistiek	*	*	*	*
Ad Commercieel Management	*	*	*	(econ of m&o of be) + (wisA of wisB)
Ad Commerciële Economie	*	*	*	*
Ad Communicatie	*	*	*	*
Ad Creative Media Professional	*	*	*	*
Ad Crossmediale Communicatie	*	*	*	*
Ad E-commerce	*	*	*	*
Ad Event & Experience Management'	*	*	*	*
Ad Eventmanager	*	*	*	*
Ad Facilitair Eventmanagement	*	*	*	*
Ad Facility Management	*	*	*	*
Ad Finance	*	*	*	*
Ad Finance & Control	*	econ of m&o of be	*	(econ of m&o of be) + (wisA of wisB)
Ad Food & Gastronomie	*	*	*	*
Ad Hotel Management	2 ^e mvt	2 ^e mvt	2 ^e mvt	econ of m&o of be
Ad Human Resource Management	*	*	*	*
Ad Juridisch medewerker	*	*	*	*
Ad Leisure & Events Management	*	*	*	econ of m&o of be
Ad Logistics Management	*	*	*	*
Ad Logistiek en Economie	econ of m&o of be	econ of m&o of be	*	(econ of m&o of be) + (wisA of wisB)
Ad Management	*	*	*	*
Ad Marketing Management	econ of m&o of be	econ of m&o of be	*	(econ of m&o of be) + (wisA of wisB)
Ad Ondernemen	*	*	*	*
Ad Ondernemerschap & Retail Management	econ of m&o of be	econ of m&o of be	*	econ of m&o of be
Ad Online Contentcreator	*	*	*	wisA of wisB
Ad Sales en Accountmanagement	*	*	*	*
Ad Tourism Management	*	*	*	econ of m&o of be

Associate Degree - Gedrag en maatschappij (instroom met havo-diploma)

Opleidingen	NT	NG	EM	CM
Ad Ervaringsdeskundigheid in Zorg en Welzijn	*	*	*	*
Ad Health & Social Work	*	*	*	*
Ad Participatie en Buurtontwikkeling	*	*	*	*
Ad Pastoraal Werk	*	*	*	*
Ad Pedagogisch Educatief Professional	*	*	*	*
Ad Pedagogisch Professional Kind en Educatie	*	*	*	*
Ad Service, Welzijn & Zorg	*	*	*	*
Ad Sociaal Financiële Dienstverlening	*	*	*	*
Ad Sociaal Werk	*	*	*	*
Ad Sociaal Werk in de Zorg	*	*	*	*
Ad Social Work	*	*	*	*
Ad Sport ¹	*	*	*	*

¹ Voor deze opleiding gelden aanvullende eisen ex artikel 7.26 dan wel artikel 7.26a van de wet.

Associate Degree - Sectoroverstijgend (instroom met havo-diploma)

Opleidingen	NT	NG	EM	CM
Ad AD-ICT	*	*	*	*

Associate Degree - Gezondheidszorg (instroom met havo-diploma)

Opleidingen	NT	NG	EM	CM
Ad Management in de Zorg ¹	*	*	*	*
Ad Zorg en Technologie	*	*	*	*

Associate Degree - Landbouw en natuurlijke omgeving (instroom met havo-diploma)

Opleidingen	NT	NG	EM	CM
Ad Bedrijfskunde en Agribusiness	*	*	*	wisA of wisB
Ad Dier- en Veehouderij	*	*	schk	schk + (wisA of wisB of wisC)
Ad Diermanagement	*	*	biol	#
Ad Educatie en Kennismanagement Groene Sector Bloemsierkunst	*	*	*	*
Ad Land- en Watermanagement	*	*	*	#
Ad Melkveehouderij	*	*	schk	schk + (wisA of wisB of wisC)
Ad Omgevingskunde	*	*	*	*
Ad Onderwijsondersteuner Groene Sector	*	*	*	*
Ad Tuin- en Landschapsinrichting	*	*	*	*
Ad Tuinbouw en Akkerbouw	*	*	schk	#
Ad Tuinbouwmanagement	*	*	*	wisA of wisB
Ad Voedingsmiddelentechnologie	*	*	schk	(wisA of wisB) + schk

Onderwijs (instroom met havo-diploma)

Opleidingen	NT	NG	EM	CM
Ad Didactisch Educatief Professional	*	*	*	*
Ad Educatief Professional Beroepsonderwijs	*	*	*	*
Ad Onderwijsondersteuner Consumptieve Techniek I en II	*	*	*	*
Ad Onderwijsondersteuner Gezondheidszorg en Welzijn	*	*	*	*
Ad Onderwijsondersteuner Omgangskunde	*	*	*	*
Ad Onderwijsondersteuner Techniek	*	*	#	#
Ad Onderwijsondersteuner Technisch Beroepsonderwijs	*	*	*	wisA of wisB
Ad Pedagogisch Educatief Professional	*	*	*	*
Ad Schrijftolk	*	*	*	*

Taal en cultuur (instroom met havo-diploma)

Opleidingen	NT	NG	EM	CM
Ad Arts & Crafts ¹	*	*	*	*
Ad Dans ¹	*	*	*	*
Ad Design ¹	*	*	*	*
Ad Electronic Music ¹	*	*	*	*
Ad Interieurvormgever ¹	*	*	*	*
Ad Klassiek Ballet ¹	*	*	*	*
Ad Online Contentcreator	*	*	*	wisA of wisB
Ad Technische Productie ¹	*	*	*	*

¹ Voor deze opleiding gelden aanvullende eisen ex artikel 7.26 dan wel artikel 7.26a van de wet.

Techniek (instroom met havo-diploma)

Opleidingen	NT	NG	EM	CM
Ad Bouwkunde	*	*	*	#
Ad Bouwmanagement	*	*	*	wisB
Ad Bouwtechnisch Medewerker	*	*	*	#
Ad Built Environment	*	*	*	wisA of wisB
Ad Civiele Techniek Projectvoorbereiding en -realisatie	*	nat of nlt of o&o	#	#
Ad Cybersecurity	*	*	*	*
Ad Data Analytics	*	*	*	*
Ad Digitale Techniek & Media	*	*	*	*
Ad Elektrotechniek	*	nat of nlt of o&o	#	#
Ad Embedded Systems Engineering	*	nat of nlt of o&o	#	#
Ad Energy Transition Engineer	wisA of wisB	wisA of wisB	wisA of wisB	wisA of wisB
Ad Engineering	*	nat of nlt of o&o	#	#
Ad Frontend Design & Development	*	*	*	*
Ad Gebouwgebonden Installatietechniek	*	*	nat + wisB	nat + wisB
Ad ICT	*	*	*	*
Ad ICT & Telecommunicatie	*	*	wisB	wisB
Ad ICT Internet of Things	*	*	*	*
Ad ICT Service Management	*	*	*	*
Ad ICT-Beheer	*	*	*	*
Ad Industriële Automatisering	*	*	wisB	wisB
Ad Industriële Automatisering en Robotica	*	*	*	*
Ad Informatica	*	*	*	*
Ad Integraal Bouwmanagement	*	*	*	#
Ad IT Service Management	*	*	*	*
Ad Logistiek	*	*	*	*
Ad Logistiek Management	*	*	*	#
Ad Maintenance	*	*	wisA of wisB	wisA of wisB
Ad Maintenance & Mechanics	*	nat of nlt of o&o	#	#
Ad Maritieme Techniek	*	nat of nlt of o&o	#	#
Ad Mechatronica	*	(nat of nlt of o&o) + wisB	#	#
Ad Mechatronica in de Smart Industry	*	nat of nlt of o&o	#	#
Ad Projectleider Techniek	*	nat of nlt of o&o	#	#
Ad Smart Media Production	*	*	*	*
Ad Smart Technology	*	*	*	*
Ad Software Development	*	*	*	*
Ad Systeemspecialist Automotive	*	nat of nlt of o&o	#	#
Ad Technische Bedrijfskunde	*	*	*	wisA of wisB
Ad Werktuigbouwkunde	*	nat of nlt of o&o	#	#

Bachelorinstroom (hbo) met havo-diploma

Hbo - Economie (instroom met havo-diploma)

Opleidingen	NT	NG	EM	CM
B Accountancy	*	econ of m&o of be	*	(econ of m&o of be) + (wisA of wisB)
B Bedrijfskunde	*	*	*	*
B Business Innovation	*	*	*	*
B Business IT & Management	*	*	*	*
B Business Studies	*	*	*	*
B Bestuurskunde/Overheidsmanagement	*	*	*	*
B Commerciële Economie	*	*	*	(econ of m&o of be) + (wisA of wisB)
B Communicatie	*	*	*	wisA of wisB
B Creative Business	*	*	*	*
B European Studies	*	*	*	*
B Facility Management	*	*	*	*
B Finance & Control	*	econ of m&o of be	*	(econ of m&o of be) + (wisA of wisB)
B Finance, Tax and Advice	*	econ of m&o of be	*	(econ of m&o of be) + (wisA of wisB)
B Food and Business	*	*	*	(econ of m&o of be) + (wisA of wisB)
B Hotel Management ¹	2 ^o mvt	2 ^o mvt	2 ^o mvt	econ of m&o of be
B Human Resource Management	*	*	*	*
B Integrale Veiligheidskunde	*	*	*	*
B International Business	*	*	*	econ of m&o of be of wisA of wisB
B Journalistiek	*	*	*	*
B Kunst en Economie	*	*	*	*
B Leisure & Events Management	*	*	*	econ of m&o of be
B Logistics Management	*	*	*	*
B Ondernemerschap & Retail Management	econ of m&o of be	econ of m&o of be	*	econ of m&o of be
B Oriëntaalse Talen en Communicatie	*	*	*	*
B Tourism Management	*	*	*	econ of m&o of be
B Trend Research & Concept Creation in Lifestyle	*	*	*	*
B Vastgoedkunde	*	*	*	(econ of m&o of be) + (wisA of wisB)

¹ Voor deze opleiding gelden aanvullende eisen ex artikel 7.26 dan wel artikel 7.26a van de wet.

Hbo - Gedrag en maatschappij (instroom met havo-diploma)

Opleidingen	NT	NG	EM	CM
B Pedagogiek	*	*	*	*
B Pedagogisch Management Kind en Educatie	*	*	*	*
B Sociaal Werk	*	*	*	*
B Social Work	*	*	*	*
B Sportkunde ¹	*	*	*	*
B Theologie	*	*	*	*
B Toegepaste Psychologie	*	*	*	wisA of wisB
B Vaktherapie ¹	*	*	*	*

¹ Voor deze opleiding gelden aanvullende eisen ex artikel 7.26 dan wel artikel 7.26a van de wet.

Hbo - Recht (instroom met havo-diploma)

Opleidingen	NT	NG	EM	CM
B HBO – Rechten	*	*	*	*
B Sociaal-Juridische Dienstverlening	*	*	*	*

Hbo - Taal en cultuur (instroom met havo-diploma)

Opleidingen	NT	NG	EM	CM
B Autonome Beeldende Kunst ¹	*	*	*	*
B Beeldende Kunst en Vormgeving ¹	*	*	*	*
B Cabaret ¹	*	*	*	*
B Circus and Performance Art ¹	*	*	*	*
B Circus Arts ¹	*	*	*	*
B Cultureel Erfgoed	*	*	*	*
B Dans ¹	*	*	*	*
B Film en Televisie ¹	*	*	*	*
B Interdisciplinary Arts ¹	*	*	*	*
B Interior Design & Styling ¹	*	*	*	*
B Muziek ¹	*	*	*	*
B Muziektherapie ¹	*	*	*	*
B Popular Culture ¹	*	*	*	*
B Theater ¹	*	*	*	*
B Vertaalacademie	2 ^e mvt	2 ^e mvt	2 ^e mvt	*
B Vormgeving ¹	*	*	*	*

¹ Voor deze opleiding gelden aanvullende eisen ex artikel 7.26 dan wel artikel 7.26a van de wet.

Hbo - Gezondheidszorg (instroom met havo-diploma)

Opleidingen	NT	NG	EM	CM
B Farmakunde	*	*	*	*
B Gezondheid	*	*	*	*
B Huidtherapie	*	*	*	*
B Management in de Zorg ¹	*	*	*	*
B Medische Beeldvormende en Radiotherapeutische Technieken	*	*	*	wisA of wisB
B Medische Hulpverlening	*	*	*	*
B Mondzorgkunde	*	*	*	*
B Oefentherapie Cesar	*	*	*	*
B Opleiding tot Oefentherapeut	*	*	*	*
B Opleiding tot Fysiotherapeut	*	*	*	*
B Opleiding tot Verpleegkundige	*	*	*	*
B Opleiding Podotherapie	*	*	*	*
B Opleiding voor Ergotherapie	*	*	*	*
B Opleiding voor Logopedie	*	*	*	*
B Optometrie	*	*	*	wisA of wisB
B Orthoptie	*	*	*	wisA of wisB
B Psychomotorische Therapie en Bewegingsagogie ¹	*	*	*	*
B Tandprothetiek	*	*	*	*
B Toegepaste Gerontologie	*	*	*	*
B Vaktherapie ¹	*	*	*	*
B Verloskunde ¹	biol	*	biol + schk	biol + schk + (wisA of wisB)
B Voeding en Diëtetiek	*	*	*	*

¹ Voor deze opleiding gelden aanvullende eisen ex artikel 7.26 dan wel artikel 7.26a van de wet.

Hbo - Landbouw en natuurlijke omgeving (instroom met havo-diploma)

Opleidingen	NT	NG	EM	CM
B Bedrijfskunde en Agribusiness	*	*	*	wisA of wisB of wisC
B Biotechnologie	*	*	#	#
B Bos- en Natuurbeheer	*	*	*	wisA of wisB
B Dier- en Veehouderij	*	*	schk	schk + (wisA of wisB of wisC)
B Diermanagement	*	*	biol	#
B Food Innovation	*	*	*	*
B Food Commerce & Technology	*	*	*	wisA of wisB
B Forensisch Laboratoriumonderzoek	*	*	schk	(wisA of wisB) + schk
B Geo Media & Design	*	*	*	wisA of wisB
B International Development Management	*	*	*	*
B International Food & Agribusiness	*	*	*	wisA of wisB
B Kust en Zee Management	*	*	*	wisA
B Land- en Watermanagement	*	*	*	#
B Landscape and Environment Management	*	*	*	econ of wisA of wisB
B Management van de Leefomgeving	*	*	*	wisA of wisB
B Milieukunde	*	*	schk	#
B Toegepaste Biologie	*	*	schk	#
B Tuinbouw & Agribusiness	*	*	*	wisA of wisB of wisC
B Tuinbouw en Akkerbouw	*	*	schk	#
B Tuin- en Landschapsinrichting	*	*	*	*
B Voedingsmiddelentechnologie	*	*	wisA+schk	#

2 Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs en/of beroepsonderwijs en volwasseneneducatie van de tweede graad.

Hbo - Sectoroverstijgend (instroom met havo-diploma)

Opleidingen	NT	NG	EM	CM
B Global Project and Change Management	*	*	*	wisA of wisB

Hbo - Onderwijs (instroom met havo-diploma)

Opleidingen	NT	NG	EM	CM
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Aardrijkskunde	*	*	*	*
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Algemene Economie	econ of m&o of be	econ of m&o of be	*	econ
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Bedrijfseconomie	econ of m&o of be	econ of m&o of be	*	econ
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Biologie	*	*	biol of nlt of o&o	biol of nlt of o&o
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Consumptieve Techniek I en II	*	*	*	*
B Docent Beeldende Kunst en Vormgeving ¹	*	*	*	*
B Docent Dans ¹	*	*	*	*
B Docent en kennismanager Dienstverlening en Producten	*	*	*	*
B Docent en Kennismanager Groene Sector	*	*	*	*
B Docent Muziek ¹	*	*	*	*
B Docent Theater ¹	*	*	*	*
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Duits	dutl	dutl	dutl	dutl
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Economie	econ of m&o of be	econ of m&o of be	*	econ
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Engels	*	*	*	*
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Frans	fatl	fatl	fatl	fatl
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Fries	*	*	*	*
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Geschiedenis	*	*	*	*
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Gezondheidszorg en Welzijn	*	*	*	*
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Godsdienst	*	*	*	*
B International Teacher Education for Primary Schools (ITEps)	*	*	*	*
B International Teacher Education for Secondary Schools	*	*	*	*
B Opleiding tot leraar van de eerste graad in Lichamelijke Opvoeding ¹	*	*	*	*
B Learning and Development in Organisations	*	*	*	*
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Maatschappijleer	*	*	*	*
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Mens en Technologie	*	*	*	wisA of wisB
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Natuurkunde	*	nat of nlt of o&o	nat of nlt of o&o	(nat of nlt of o&o) + (wisA of wisB)
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Nederlands	*	*	*	*
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in omgangskunde	*	*	*	*

¹ Voor deze opleiding gelden aanvullende eisen ex art 7.26 dan wel artikel 7.26a van de wet.

² Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs en/of beroepsonderwijs en volwasseneneducatie van de tweede graad.

B Opleiding tot leraar Basisonderwijs	*	*	*	*
B Opleiding tot Leraar Nederlandse Gebarentaal (NGT) / Bacheloropleiding tot Tolk NGT ²	*	*	*	*
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Pedagogiek	*	*	*	*
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Scheikunde	*	*	schk	schk + (wisA of wisB)
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Spaans	*	*	*	*
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Techniek	*	*	*	*
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in het Technisch Beroepsonderwijs	*	*	*	wisA of wisB
B Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Wiskunde	*	wisB	wisB	wisB

¹ Voor deze opleiding gelden aanvullende eisen ex art 7.26 dan wel artikel 7.26a van de wet.

² Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs en/of beroepsonderwijs en volwasseneneducatie van de tweede graad.

Hbo - Techniek (instroom met havo-diploma)

Opleidingen	NT	NG	EM	CM
B Applied Data Science & Artificial Intelligence	*	*	*	WisA of WisB
B Applied Science	*	*	#	#
B Archeologie	*	*	*	*
B Automotive	*	nat of nlt of o&o	WisB + nat	#
B Aviation	*	*	*	#
B Bio-informatica	*	*	*	wisA of wisB of nat
B Biologie en Medisch Laboratoriumonderzoek	*	*	#	#
B Biomedische Technologie	*	*	schk + biol	wisA of wisB + schk + biol
B Biotechnologie	*	*	#	#
B Bouwkunde	*	*	*	#
B Bouwtechnische Bedrijfskunde	*	*	*	#
B Built Environment	*	*	*	#
B Chemie	*	*	#	#
B Chemische Technologie	*	*	#	#
B Civiele Techniek	*	nat of nlt of o&o	#	#
B Communication and Multimedia Design	*	*	*	wisA of wisB
B Creative Media and Game Technologies ¹	*	*	*	wisA of wisB
B Elektrotechniek	*	nat of nlt of o&o	#	#
B Embedded Systems Engineering	*	nat of nlt of o&o	#	#
B Engineering	*	*	*	#
B Fashion & Textile Technologies	*	*	*	wisA a of wisB
B Forensisch Onderzoek	*	nat of nlt of o&o	#	#
B HBO-ICT	*	*	*	*
B Industrieel Product Ontwerpen	*	nat of nlt of o&o	nat	#
B Informatica	*	*	*	*
B Logistics Engineering	*	*	*	#
B Luchtvaarttechnologie	*	nat of nlt of o&o	#	#
B Maritiem Officier ¹	*	wisB en nat	wisB en nat	wisB en nat
B Maritieme Techniek	*	nat of nlt of o&o	#	#
B Mechatronica	*	nat of nlt of o&o	#	#
B Mens en Techniek	*	*	*	#
B Milieukunde	*	*	schk	#
B Ocean Technology	*	nat of nlt of o&o	#	#
B Ruimtelijke Ontwikkeling	*	*	*	*
B Technische Bedrijfskunde	*	*	*	WisA of wisB
B Technische Informatica	*	*	wisB	wisB
B Technische Natuurkunde	*	nat of nlt of o&o	wisB + nat	#
B Toegepaste Wiskunde	*	*	wisB	wisB
B Watermanagement	*	*	*	#
B Werktuigbouwkunde	*	nat of nlt of o&o	#	#

¹ Voor deze opleiding gelden aanvullende eisen ex artikel 7.26 dan wel artikel 7.26a van de wet.